

Günümüz Türkiye'sinde Devlet ve Hâkim Sınıflar İlişkisi Üzerine Alternatif Bir Çerçeve Denemesi

Zafer Yılmaz

Küreselleşme ve ulus devlet tartışmalarını yürüten iktisat ve siyaset bilimcilerin bir kısmı için eğer 1960'lar "muzaffer" devletlerin dönemi idiyse, 1980'ler de "muzaffer" piyasaların devletler karşısında zaferini ilan ettiği dönemdir. Yine bu anlatıda liberal pozisyonu benimseyenler için 1980'ler Keynesçi politikalarla "bastırılmış olan" piyasaların dönüşüne işaret eder; iddia odur ki piyasa güçleri yeni sağ politikaları uygulayan hükümetlerin iktidara gelişi ile birlikte muharebenin ikinci ayağını kazanarak iktidarını ilan etmiştir. Daha eleştirel bir pozisyonu benimseyenler ise ya bu sürecin kendisinin devletler eliyle yürütüldüğüne ya da olumsuz sonuçlarına işaret etmektedir. Bütün bu anlatıda açıkça görülebileceği gibi, devletler ve piyasalar birer aktör durumuna yükseltilmişlerdir ve açıklamaya kapitalist toplumsal ilişkilerin bu fetişleşmiş biçimlerinden başlanmaktadır (Burnham, 2001).¹

Türkiye'de de küreselleşme ve ulus devlet tartışmalarının bir ülke deneyiminde somutlanması bağlamında devamı niteliğinde, son dönemde devlet aygıtları arası ilişkiler, ekonomi yönetimindeki değişiklikler ve devlet/hâkim sınıflar arası ilişkiler üzerine tartışmalar yürütülmektedir. Yürütülen bu tartışmalar, kısmi olarak yukarıda işaret ettiğimiz anlatının sınırlılıklarını taşımaktadır ve bu tartışmalarda, üç temel eksiklik göze çarpmaktadır: Birincisi, küreselleşme, kriz sürecinde uygulanan politikalar, örneğin Merkez Bankasının özleştirilmesi, dışarıdan dayatılan bir süreç gibi ele alınmaktadır. İkinci olarak, devletin sınıf karakteri vurgulansa dahi, devlet bu süreçte sadece, ortak, adapte ya da mağdur

¹ Devlet/Piyasa ikilemi sadece kuramsal düzeye ait bir ayrım değildir. Bu ayrımın bir hegemonya projesi içinde nasıl kurulduğuna dair bkz Yalman (2002). Yalman'ın çalışmaları kuramsal düzeyde de bu ikilikler üzerinden analizin başlatılmaması konusunda oldukça uyarıcıdır. Bkz. Yalman (1997). Yine Fuat Ercan'ın çalışmaları bu tür ikilemlerden hareket edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bkz Ercan (2000)

2 Okurumuzu çok heyecanlandırmadan kimin hikayesinin anlatıldığını belirtelim; çünkü modern kapitalizmde çokluk gibi birçok yeni hikaye kahramanı doğmuştur. Sözü fazla uzatmadan işçilere ve diğer emekçilere: Marx'ın dediği gibi "De te fabula narratur!" (Horace) yani "Anlatılan senin hikayendir" (Marx, 1978: 17)

olan, yekpare bir blok gibi ele alınmaktadır. Son olarak da, sıcak para hareketlerinin sadece bir sermaye hareketi olmaktan öte, dönüştürücü bir toplumsal ilişki, aynı zamanda gittiği yere taşıdığı üretim ilişkilerinin hâkim biçimini de götüren bir ilişki olduğu yeterince vurgulanmamaktadır. Bunun sonucu olarak da, Türkiye'de üretim ilişkilerinin hâkim biçiminin yerleşmesi ve yeniden üretimi sürecinde, uluslararası finans sermayesi ile yerel finans kapital arasındaki özgül eklemlenmenin ve bu eklemlenme sürecinin sonucu olarak Türkiye'deki iktidar bloğunda bu uluslararası sermaye kesiminin çıkarlarının temsilinin, devlet aygıtları arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesinde oynadığı rol gözden kaçmaktadır.

Bu yazıda saptanan bu eksikliklerden hareketle üç temel problem tartışılmaya çalışılacaktır. Birincisi bütün bu süreci analiz ederken devleti yekpare bir blok ya da bir başka deyişle kendinden menkul bir özne ya da basitçe hâkim sınıfların aracı olan bir nesne olarak değil de, bir ilişki olarak nasıl analiz edebilir ve devlet ve hâkim sınıflar arasındaki ilişkiyi bir dışsallık ilişkisi olarak görmeden, devletin kendisini sınıf ilişkilerinin bir biçimlenmesi olarak nasıl kavrayabiliriz? Bu problem analizimizde devlet ve sosyal sınıflar arası ilişkinin nasıl ele alınacağı ile doğrudan ilgilidir. İkinci olarak, içsel ve dışsal ayrımına düşmeden, genel olarak 1980 sonrası devlet yapılarında meydana gelen değişiklikleri nasıl ele alabiliriz? Bu sorumuzun yanıtı ele aldığımız politikaların Türkiye'de hayata geçirilme sürecinin nasıl analiz edebileceği ve küreselleşme ve devlet üzerine olan saptamamızın Türkiye özelinde açılanması bağlamında önemlidir. Son olarak da, Türkiye'de devlet ve toplumsal sınıflar ilişkisinin ve devletin kendisinin yeniden yapılandırılması sürecine yoğunlaşırken, sermayeler arası eklemlenme ve hâkimiyet ilişkilerini analize nasıl dahil edebiliriz?

Yazı başlıca üç bölümden oluşuyor. Yazının teorik kısmında sözü edilen problemlere yanıt verebilmek için, Poulantzas'ın ilişkisel devlet anlayışına yer veriliyor. Bu teorik bölüm, Poulantzas'ın ne günümüzün büyük büyük yazarları gibi cafacı edebiyat tümceleri döktürdüğü, ne de isminden bayağı çok olduğu anlaşılan "çokluk" gillerin (multitude) hikayesinin anlatıldığı,² unutulmaya yüz tutmuş bir dille yazılmış kitaplarının (çünkü, ekonomi politığın eleştirisinin diliyle yazılmışlardır) bir değerlendirilmesi. Bu nedenle okurun, ilk önce Poulantzas'ın devlet kuramının temel taşlarının ele alındığı ve değerlendirildiği bir patikadan geçmesi gerekiyor. Bilindiği gibi, ilk dönem eserlerinde yapısal-

çlık tarafından Marksist çerçeve içinde kalarak ekonomi ve siyaseti birbirinden ayıran sütunları taşımaya çalışan Poulantzas³, daha sonra bu yapısalcı analizin eksiklikleri ile yer yer yüzleşerek ilişkiyel bir devlet analizine yönelmiştir. Bu bölümde bu ilişkiyel analiz açık kılınmaya çalışılacak. Fakat önce Poulantzas'ın yapısalcı döneminde “görelî özerklik”, “iktidar bloğu” gibi temel kavramlarının içini nasıl doldurduğu gösterilecek, daha sonra ilişkiyel devlet anlayışı ele alınacak ve son olarak da, Poulantzas'ın teorik çerçevesinin içerdiği kimi gerilimleri tartışan bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu uğraştan sonra, okuru doğrudan küreselleşme tartışmalarında devlet sorununun nasıl ele alındığına ve Poulantzas'ın *Çağdaş Kapitalizm'de Sınıflar* kitabında sorunu 1970'lerde nasıl tartıştığına dair bir bölüm beklemekte. Bu bölüm, yukarıda değindiğimiz problemlerin çözümü için, Poulantzas'ın geç dönem eserlerinde geliştirdiği ilişkiyel devlet analizinin ve *Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar* kitabının ikinci bölümünde ele aldığı sermayenin uluslararasılaşması ve ulus devlet ilişkisine dair kimi açılımların izini sürmekte. Son bölüm ise, hem devlet aygıtlarında ve ekonomi yönetiminde meydana gelen değişiklikleri, hem de üretim ilişkilerinin hâkim biçiminin Türkiye de üretilişinde, sermayeler arası eklemelenme ilişkisinin rolünü ele alıyor. Aynı zamanda bu açılımlardan hareket ederek, kriz süreci içindeki Türkiye'de, devlet ve sosyal sınıflar arası ilişkiye ve devletin yeniden yapılanma sürecinde almakta olduğu yeni biçime dair kimi savlar da geliştirmekte. Bütün bu bölümlerde, Poulantzas'ın ilişkiyel devlet analizi ve sermaye hareketinin kendisini dönüştürücü bir toplumsal ilişki daha doğrusu bir iktidar ilişkisi olarak ele alan yaklaşımı, teorik bazı tıkanıklıkları ve ardında sınıf ilişkilerinin gizlendiği kapıları açacak anahtar bir rol oynamakta. Okura yazı üstüne başka ne diyebiliriz ki? Karl Marx'ın dediği gibi “Hic Rhodus, hic salta”.⁴

Yapısalcı Devlet Kuramından İlişkiyel Analize Poulantzas'ın Devlet Kuramı

Bu bölümde öncelikle Poulantzas'ın yapısalcı döneminde iktidar bloğu, devletin görelî özerkliği ve devlet ve hâkim sınıflar ilişkisini nasıl ele aldığını vermeye çalışacak, daha sonra Poulantzas'ın geç dönem eserlerindeki farklılıklara ve devletin kendisini sınıflar arası ilişkilerin bir biçimlenişi olarak nasıl gördüğüne yoğunlaşacağız. Bu bölümün amacı Poulantzas'tan hareketle devletin, varlığı kendinden menkul bir özne ya da basitçe hâkim sınıf-

3 Poulantzas'ın bu çabası, yer kubbeyi ve gök kubbeyi ayıran sütunları taşıyan Atlas'inki kadar zor bir iştir.

4 “İşte Rodos, hadi bakalım atla” anlamına gelen, zor durumda kalan iddialı bir rakibe karşı kullanılır” (Savran, 1994: 27)

- 5 Bu bölümde Poluantzas'ın yapısalcı dönemini ele almamızın temel nedeni bu dönemle, Poluantzas'ın ilişkisel döneminde devlet ve hâkim sınıflar ilişkisini kavrayış tarzı arasındaki farklılığı ortaya koymak; çünkü bu farklılık Poluantzas'ın daha sonraki dönemde geliştirdiği çerçevenin yazıda niçin kullanıldığının anlaşılması açısından da önem taşıyor. Aynı zamanda iktidar bloğu gibi temel terimler Poluantzas'ın analizlerinin anlaşılması için merkezi önemdedir. Yoksa yazının ilerleyen bölümlerinde görülebileceği gibi Poluantzas'ın yapısalcı döneminde geliştirdiği bütün kavramlar ihtiyatsızca kullanılmamakta aksine eleştirilmektedirler.
- 6 Althusser'in temel kavramları için bkz. Althusser (1969), eleştirisi için bkz. Yılmaz (2001). Aynı sözleri Schumpeter, Marx ve Ricardo ilişkisi için kullanmaktadır.
- 7 Jessop Poluantzas üzerine olan kitabında SİTS'nin dahi tam olarak yapısalcılık içerisine sığdırılmayacağı konusunda ısrarlıdır. Jessop, Poluantzas'ın Althusser'i "hâkimiyet altında eklenmiş yapı" kavramını yeterince geliştirememekle eleştirdiği yazılarına referans vermektedir Bkz Jessop (1984). Yine belirtmek gerekir ki Poluantzas'ın yapısalcılıkla ilişkisi basitçe bir Althusser takipçiliğine indirgenemez.

ların bir nesnesi olarak değil de, sınıflar arası iktidar ilişkisinin bir şekillenmesi olarak görülmesi gerektiğini göstermek.⁵

Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi kitabında Avusturyalı muhafazakar iktisatçı Joseph Schumpeter, Marksizmin özgül sentezinin politik olgularla ekonomik teoremleri birleştirme girişiminde yattığını belirtiyordu. Schumpeter bu birlikteliği "ekonomi ve siyasetin görkemli evliliği" olarak adlandırıyor; fakat ardından ekliyordu: Zora dayanan bu evlilikte "ne ekonomi ne de siyaset nefes alabilmektedir" (Schumpeter, 1974: 46). Bu bölümde ele alacağımız Nicos Poulantzas işte tam da bu noktada devreye girmektedir. Poulantzas'ın bu evlilikte özgül bir rolü vardır. Poulantzas siyasetin ekonomi tarafından soğurulmasına karşı teorik bir mücadele vererek, bu izdivacın "mutsuz bir aile"ye dönüşmesine engel olmaya çalışmıştır. Siyasal alanın bu izdivaçta mutluluğunu sağlamak için, kendi teorik pozisyonunu bir yandan siyaseti ekonomiye indirgeyen "ekonomizme" karşı, öte yandan bütün düzeyleri aşırı siyasallaştıran "tarihselci"lere karşı konumlandırıran Poulantzas, her iki pozisyona yönelik teorik bir mevzi savaşı vermiştir.

Poulantzas erken dönem eserlerinde Louis Althusser'in *Marx İçin*'de ve *Kapitali Okumak*'ta olgunlaştırdığı çerçeveyi Marksist siyaset kuramına uyarlamıştır denilebilir. Aslında *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'ın analitik mabedinde Althusser'in yanısıra, Antonio Gramsci, Karl Marx, Friedrich Engels ve V. I. Lenin' de yerlerini alırlar. Yine de bu ilk dönem eserlerinde Poulantzas'ın Althusser'in suya attığı yemi, kancası ve oltası ile birlikte yuttuğu söylenebilir.⁶ Bu açık bir biçimde, aşağıda da göstereceğimiz gibi, Poulantzas'ın Yapısalcılığın üç temel noktasını sahiplenişinde görülebilir. Toplumsal formasyon-üretim tarzı ikiliği, düzeyler teorisi ve bireylerin yapıların taşıyıcısı olarak ele alınmaları gibi yapısalcılığın temel taşları Poulantzas'ın *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*'ının (bundan sonra SİTS) vazgeçilmez kutsal üçlüsüdür.⁷

SİTS'de Poulantzas, üretim tarzı ve toplumsal formasyon arasındaki ikilikten hareket etmekte ve kapitalist üretim tarzının özgül bir bölgesi olan siyasal alanın bölgesel teorisini, Marx'ın *Kapital*'de ekonomik alanın bölgesel teorisini ürettiği gibi, üretmeyi amaçlamaktadır⁸ (1976: 14-17). Siyasalın bölgesel teorisini geliştirme çabasında Poulantzas'ın iki teorik hasmı bulunmaktadır: tarihselcilik ve ekonomizm. Poulantzas'ın bu kitabında karşı çıktığı tarihselcilik (historicism), siyaseti tarih ile özdeşleştirmekte ve yapının farklı düzeyleri ile, kendi özgüllüğü, görelî özerkliği ve etkililiği olan toplumsal pratikleri; dinamik, tarihsel, politik veç-

helerine indirgemektedir (Poulantzas, 1976:38). Ekonomizm ise üstyapıyı ekonomik altyapının görüngüsüne indirgerken, ekonomist ve teknisist bir kavramlaştırma ile türetilmiş olan üretici güçlere öncelik vermektedir. Kapitalizmde ekonomik ve siyasal düzeyler arasındaki ilişkiye yoğunlaşan Poulantzas, bu iki görüşe karşı, her iki düzeyin de özgül bir görelî özerkliğinin bulunduğunu ve bu görelî özerkliğın siyasal olanın bölgesel teorisini mümkün kıldığını belirtmektedir (1976:29).

Poulantzas buradan hareketle devletin kapitalizmdeki genel işlevini açığa çıkarmaya çalışır ve devletin, toplumsal formasyonun düzeyleri arasındaki bütünlüğü korumak, bütünlük etkenini oluşturmak gibi temel bir işlevi olduğunu belirtir. Devletin işlevinin farklı ekonomik, siyasal ve ideolojik kipleri (modality) olsa da, toplumsal formasyonun bütünlüğünü korumak, onun en temel işlevidir (1976:50). Devletin bu temel işlevi, onun üretim matriksi içindeki yeri tarafından kendisine atfedilmiştir. Toparlarsak, Poulantzas SİTS'de devleti, üretim tarzının ve toplumsal formasyonun birlik ve varoluş işlevini sağlayan koşullar ile üretimin koşullarının sürdürülmesini, devamlılığını sağlayan bir organizasyon olarak kavramlaştırmaktadır (1976:50). Devlet, aynı zamanda bir sistem olarak toplumsal formasyonun bütünsel dengesini düzenleyici bir etkindir. Fakat tam da bu temel işlevi dolayısıyla devlet, toplumsal formasyonun çeşitli düzeylerinin çelişkilerinin yoğunlaştığı yapıdır da. İşte bu düzeylerin çelişkilerinin toplandığı düğüm noktası olması nedeniyle ki, devlet aynı zamanda toplumsal dönüşümün de odak noktasıdır. (1976:45).

Devletin bir diğer işlevi ise sınıf mücadelesi ile ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Poulantzas devletin yasal-ideolojik üstyapısının, insanların özgür ve eşit vatandaşlar olduğu yanılması yaratarak, aralarındaki sınıfsal ilişkileri gizleyici bir etki yarattığını belirtmektedir (1976:130). Fakat aynı devlet, kendisini mücadele eden farklı çıkarların üstündeki "genel çıkar"ın bir temsilcisi olarak da sunmaktadır. Bu bağlamda devletin ikili bir işlevi vardır. Devletin yasal-siyasal üstyapısı sınıflara dağıtılmış üretim taşıyıcılarını (*trager*) yasal-siyasal özneler durumuna dönüştürürken, öte yandan bu yalıtılmış öznelerin birliğini ulus-halk olarak temsil eder. Bu devlet ulusal-popüler-sınıf devletidir (1976:137). Bunun ötesinde devlet ekonomik mücadelede yalıtılmışlık ve rekabet ilişkisi içindeki burjuvazinin politik çıkarlarını genel çıkar olarak resmeder ve onun siyasal birliğini egemen sınıf olarak sağlarken, hâkimiyet altındaki sınıfların politik organizasyonunu en-

8 Holloway ve Picciotto, Poulantzas'ın Marx'ın *Kapital*'de sadece ekonomik olanın teorisini geliştirdiği görüşüne şiddetle karşı çıkmaktadır. Yazarlar, aksine, Marx'ın toplumsal üretim ilişkilerini bütünlüğü içinde analiz etmeyi amaçladığının altını çizmektedirler. Bkz Holloway ve Picciotto (1971).

9 Çevirisi Bridges 1985, 355'den alınmıştır

gelleterek onları örgütsüz bir durumda tutar. Poulantzas'a göre tam da bu noktada devletin temel çelişkisi doğmaktadır:

Kendisi gerçekte bir sınıf devleti olduğu halde, o, kendisini tüm toplumun devleti olarak 'nitelemekte' ve kendi kurumları içinde kendisini, sınıflara bölünmez, kurumsal yerleşikliği olan bir nesne gibi, toplumun "sınıf devleti" (egemen sınıfların devleti) olarak sunmaktadır; bu çerçevede, devlet kendisini burjuva devleti olarak sunmakta, ancak bunu yaparken toplumun tüm mensuplarının da adı geçen sınıfın üyesi oldukları izlenimini vermektedir (1976, 189)⁹

Poulantzas SİTS'de, burjuvazinin kendi belirgin çıkarlarını siyasal çıkarlara dönüştürme konusundaki beceriksizliğinden sık sık söz eder. Burjuvazi sadece kendi politik partileri ile kendisini hegemonik organizasyon düzeyine yükseltme konusunda değil, aynı zamanda hâkimiyet altındaki sınıflar üzerinde de hegemonya oluşturma konusunda da acizdir. Burjuvazinin fraksiyonlara ayrılmış olması, kapitalist formasyonda küçük üreticilerin varlığını koruması, işçi sınıfının organize politik mücadelesinin varlığı ve yükselişi burjuvazinin bu zorluğu çekmesinin ardındaki nedenlerdir (1976: 284-285). Peki, bu bağlamda kapitalist devletin rolü nedir?

Daha önce de belirttiğimiz gibi Poulantzas burjuvazinin fraksiyonlara (sanayi, ticaret ve mali) bölünmüş yapısından hareket etmektedir. Sermaye fraksiyonları Poulantzas için sadece sermayenin toplam sosyal döngüsünde farklı sermayelerin farklı işlevlere yoğunlaşması ile açığa çıkan bir bölünme ile sınırlı değildir. Poulantzas ideolojik ve politik nedenlerle de fraksiyonlaşma eğiliminden de söz eder. Buradaki hedefi doğrudan mistifiye edilmiş yekpare bir blok olarak sermaye kavramlaştırımıdır. Vurgulanan çoğulluk aynı zamanda, çoğul durumda bulunan üretim tarzlarının bir tanesinin hâkimiyeti altında eklemelenmesinden gelen hâkim sınıfların çoğulluğudur. Hâkim sınıfların bu çoğulluğundan hareketle Poulantzas, kapitalizmde sınıf hâkimiyetinin özgül biçimine ulaşır: *iktidar bloğu*. Devlet, kurumları arasındaki karşılıklı etkileşim aracılığıyla, birkaç hâkim sınıf veya fraksiyondan oluşan ve bunlardan birinin hegemonik rol şeklinde ifade edilebilecek tekil bir hâkim pozisyona sahip olduğu iktidar bloğunu mümkün kılar (1976: 141, 230). İktidar bloğu sermaye fraksiyonları arası çelişkilerin dışlandığı ve hâkim sınıf ve fraksiyonların birbiri içinde eridiği bir yapı olarak düşünülmemelidir. Tam tersine iktidar bloğu hâkim sınıflar ve fraksiyonlarının "hâkimiyet altında eklemelenmiş çelişkili" birliğidir (1976: 235, 237). Bu fraksiyonlar arası çıkar çatışmasının blok içinde varlığını sür-

dürmesi demektir. Ama son kertede, iktidar bloğuna rengini veren birliktir. Daha önce de belirttiğimiz gibi iktidar bloğu içinde bir sınıf ya da fraksiyon hegemonik fraksiyondur¹⁰. Poulantzas'ın belirttiği gibi:

Kapitalist devlet ve hâkim sınıflar ya da fraksiyonları arasındaki ilişki, onları hegemonik bir sınıf ya da fraksiyonun koruması altında siyasal birliğe doğru iter. Hegemonik sınıf ya da fraksiyon kendi ekonomik çıkarlarını siyasal çıkarlar haline getirerek ve iktidar bloğundaki sınıfların ya da fraksiyonların genel ortak çıkarlarını temsil ederek, iktidar bloğunda yer alan farklı sınıf ya da fraksiyonların özgül bir çelişki içindeki çıkarlarını kutuplaştırır. İktidar bloğundaki sınıfların ya da fraksiyonların bu genel çıkarı ekonomik sömürü ve siyasal tahakkümden oluşmaktadır. (1976: 239)

Ayrıca belirtilmelidir ki, iktidar bloğu, sınıflar arası ittifaktan, birliğin ve karşılıklı fedakarlıkların, sınıf mücadelesinin bütün alanlarına ekonomik birlik, siyasal birlik hatta ideolojik birlik olarak “görelî” yayılması ile ayrılır (1976: 241).

Poulantzas'a göre, yukarıda verdiğimiz devlet ve sosyal sınıflar¹¹ arası ilişkiler çerçevesinde devletin bu işlevleri yerine getirebilmesi için olmazsa olmaz bir özelliğe sahip olması gerekir: görelî özerklik. Görelî özerklik, devletin bütün işlevlerini yerine getirebilmesinin, burjuvazinin uzun dönemli siyasal çıkarlarını koruyabilmek amacı ile hâkimiyet altındaki sınıflara kısa dönemli ekonomik tavizlerde bulunabilmesinin ön koşuludur. Sadece bu nedenle değil, iktidar bloğunun devlet tarafından mümkün kılınması için de görelî özerklik *sine qua non*, yani olmazsa olmazdır. Bu noktada Poulantzas, görelî özerlik tartışmasında Bonapartizme referans verirken, Bonapartizmin kapitalist devletin genel bir karakteri olduğunu vurgulayarak onu genelleştirmektedir. Poulantzas için Bonapartizm, modern sınıf mücadelesinin kapitalizmdeki politik biçiminin genel formudur. Marx'ın “Bonapartizm bütün burjuvazinin dinidir.” cümlesinden hareketle Poulantzas, Bonapartizmin sadece sınıf güçleri arasındaki bir denge durumuna ya da geçiş aşamasında örtüşmeyen, tekabül etmeyen düzeylerin özerkliğine indirgenemeyeceğini belirtir (1976: 259-272). Bu görelî özerkliğin iki kural dışı durumu dışında, görelî özerklik kapitalist devlet kuramının kurucu teorik özelliğidir (1976: 258). Kapitalizmde siyasal olanın ekonomiden farklılaşması bu görelî özerkliğin ön koşulu iken, devletin bütünleştirici ve organize edici işlevi bu görelî özerkliği doğurur. Görelî özerklik (i) devletin temel işlevinin hâkim sınıflara karşı aldı-

10 Poulantzas aynı zamanda (i) iktidar bloğunun parçası olan siyasal olarak hâkim sınıflar ile (ii) siyasi partisi siyasi alanda hâkim pozisyonu işgal eden Egemen sınıflar (Ruling classes) ve (iii) devlet yönetiminden sorumlu olan sınıf (class in charge of state), yani , siyasal, bürokratik, askeri vb. devlet aygıtlarının üst kademe personelinin geldiği sınıf arasında da ayırım yapmaktadır. Bir diğer önemli nokta da, burjuvazinin bir fraksiyonunun politik olarak hegemonik olmaksızın ekonomik olarak hâkim rol oynayabilmesidir (1974:23).

12 Türkçeye *Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da Geçiş Süreci* olarak çevrildi.

13 Burada yer sorunu-muzdan dolayı Miliband ile Poulantzas arasındaki tartışmaya girmeyeceğiz. Bilindiği gibi egemen sınıf ve kapitalist devlet arasındaki organik ilişkiyi kapitalist sınıf üyelerinin doğrudan devlet aygıtlarında nasıl yer aldıkların göstererek ispat etmeye çalışan Miliband'a karşı Poulantzas'ın aktörlerin motivasyonları ya da toplumsal kökenleri yerine, devlet ve sosyal sınıflar arasındaki düzenli bağlantıların objektif yapısından, devletin yapısal belirleminden hareket edilmesi gerektiği eleştirisi ile başlamıştır. Bkz. Poulantzas (1972; 1977) ve Miliband (1972; 1977)

14 Anderson'da *Batı'da Sol Düşünce* kitabında Poulantzas'ın bu ayrıcalıklı yerini kabul etmektedir. Bkz. Anderson (1982).

15 Poulantzas'ın bu tarz analizlerini tamamen terk ettiği düşünülmemelidir. Miliband ve Laclau'ya yazdığı son cevabında da bu analizleri kısmi olarak sürdürmektedir bkz. (1977: 201-205)

ğı özel biçime ve (ii) varolan güçler arasındaki somut ilişkiye göre biçim alır (1976: 286).

İlişkisel Devlet Kuramı

Daha önce belirttiğimiz gibi erken dönem eserlerinde özel olarak *SİTS*'de Althusser'in adımlarını takip eden Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük* (bundan sonra FD) ile birlikte Althusser ile yollarını ayırmaya başlamıştır. Aslında ne FD'de ne de *Diktatörlüklerin Krizi*¹² kitabında henüz yapısalcı kalıntılar tamamen temizlenmiş değildi. Bu iki eser de Poulantzas için *Devlet İktidar ve Sosyalizm*'e ulaşmada ara basamaklardır. Poulantzas bu iki eseri ile birlikte, Ralph Miliband tarafından “yapısal üst-determinizm”le¹³ suçlanan *SİTS*'nin ruhsuz bedenine ruh vermiş, bir anlamda onu işler hale getirmiş ve kendi devlet kuramında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Fakat bütün bu teorik ilerlemede, devlet ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişki üzerine olan perspektifini gittikçe geliştirirken, unutmamak gerekir ki Poulantzas'ın mücadele ettiği şey, hayaletler ve onların yeryüzündeki temsilcileri değildir. Poulantzas, alet çantasındaki en ince teorik ve stratejik kavramlarını doğrudan sınıf mücadelesinin içinde edinmiş ve geliştirmiştir. Politik pozisyonunu oldukça tartışmalı olsa bile (bu konuya ileride Avro-komünizm ile bağlantısında döneceğiz), bu sıradışı Batı Marksistinin bütün teorik faaliyetinde Fransız ve Yunan Komünist Partileri'ni ve döneminin sendikal hareketlerini doğrudan etkileme çabası içinde bulunması ve bütün Batı Marksistlerinin kitaplıklarında arka raflara ittiği ekonomi politik üzerine ciddi çalışmalar yaparak, bu geleneğin ustalarının üstüne titredığı biricik felsefelerini en azından kendi çalışmalarında tahtından indirmesi, takdir edilmeyi hak etmektedir.¹⁴

Martin Carnoy'un da belirttiği gibi Poulantzas erken dönem eserlerinde devleti sınıflar arası “istikrarsız bir uzlaşma dengesi”ni kuran etmen olarak temellendiriyor ve devlete siyasal olarak birleştirici ve örgütleyici rolünü veren nedenler üzerine yoğunlaşıyordu (Poulantzas,1976:192; Carnoy,1984).¹⁵ Fakat daha sonra Poulantzas, devleti bir mücadele alanı, sınıflar arasındaki güçler dengesinin yoğunlaştığı bir alan olarak kavramsallaştırdı. Bu bağlamda devlet, tam da içsel yapısında sınıf mücadelesini cisimleştirmekte, sınıf iktidarı oluşumunun organik bir parçası haline dönüşmektedir.

Poulantzas'ın aslında yanıt aradığı soru şudur: *Yöneten ve yönetilen sınıflar arasındaki çelişkiler, kendilerinden bu kadar kopmuş bir devlet aygıtını nasıl etkileyebilmektedirler?* (1981:63). Bu

soruya cevap verebilmek için Poulantzas devlet ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkiyi bir dışşallık ilişkisi olarak gören anlayışı eleştirir. Bu görüşe göre sınıf çelişkileri tamamen devlet aygıtının dışında gerçekleşir ve bu çelişkiler ya yekpare bir blok olarak görülen devleti tahakküm altına alırlar ya da devletin kendisi bu çelişkilerin üstünde bir yerde durmaktadır. Poulantzas'ın ifadesi ile burjuva ideolojisinin tipik bir özelliği olan bu görüş, Marksist devlet kuramı üzerinde de etkili olmuştur. Bu sorunsal çerçevesinde devlet ya özne ya da nesne olarak kabul edilmektedir. Devlet bir özne olarak görüldüğünde “sivil toplumdan gerçekten ayrı duran, bildiğimiz Hegelci devlet anlayışına varırız ve buna göre de devlet atomize olmuş bireyler karşısında genel iradeyi temsil eden ve kendi içinde akılcılık ögesi taşıyan bir öznedir” (1981: 63). Nesne olarak gördüğümüzde ise araççı devlet kuramına varırız. Bilindiği gibi araççı devlet kuramı devleti “doğası gereği hâkim sınıflar tarafından istenildiği gibi kullanılan bir araç olarak görmektedir”. Her iki görüş de devlet ve sınıflar ilişkisini birbirinden ayırılmış birimlerin dışsal ilişkisi olarak kurarlar. Bu “sorunsalda”, “sınıfların devlet üzerine etkinliği yalnızca dışarıdan ve değişik “nüfuzların” aracılığıyla yapılabilen her birinin devletin bir parçasını ya da bazen bütünü ele geçirmesi şeklinde meydana gelen bir eylem olarak görülmektedir...devletin iç çelişkilerinin de anlaşılmasını olanaksız kılan bizzat bu görüşün kendisidir...” (1981: 64).

Aslında devlet ne bir özne ne de bir nesnedir. Poulantzas'ın belirttiği gibi:

... devletin iç çelişkilerinin de anlaşılmasını olanaksız kılan, bizzat bu görüşün kendisidir. Gerçekte devlet, hiç bir durumda ne bir özne ne de bir nesne değildir. Devlet doğası icabı daima bir ilişkidir, tıpkı sermayenin olduğu gibi. Daha kesin bir deyişle, Devlet içerisinde özgül biçimde dış vurulan, sınıflar arasındaki güçler dengesinin yoğunlaşmış halidir. Nasıl sermaye daha başlangıçta sermaye ve ücretli emek çelişkisini kendi içerisinde taşırsa sınıf çelişkileri de devletin ta içinden geçerler, çünkü devlet kendi doğası bakımından bir sınıf devleti olduğu için, bu çelişkileri gene kendi içerisinde yeniden üretir. Bunun anlamı da sınıf çelişkilerinin daima, özgül bir şekilde, devletin içersindeki iç çelişkiler olarak dışa vurulması demektir, ve bu bakımdan devlet çatlaklardan yoksun yekpare bir blok değildir, hiç bir zaman da olamaz. Elbette, devletin egemen sınıf ya da fraksiyonun çıkarlarını temsil etmesine ilişkin olarak devlet gücünün bir bölünmezliği vardır ama bütün bunlar devletin çatlaksız, yekpare bir blok olduğu fikrini yaratmamalıdır. (1981:64)

16 Son kitabında Poulantzas, İşçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki çelişkinin devlet aygıtında ifadesini tam olarak nasıl bulduğunu açıklamamakla beraber, "kitlelerin devlet ağları içinde her zaman sahip oldukları yaygın direniş merkezleri"nden bahsetmektedir. Daha sonra değineceğimiz gibi bu iddianın siyasal strateji açısından önemli sonuçları vardır (Poulantzas, 1990: 36).

17 Poulantzas kurumların iktidarın kullanılma alanları olarak görülmesini eleştirmekte ve devlet iktidarı ile sınıf iktidarı arasındaki ayrımı reddetmektedir (Poulantzas, 1977:206)

Poulantzas bu formülasyonu ile birlikte nesne/araç olarak devlet ve özne olarak devlet sorunsalının sahte açmazından kurtulmakta ve *devleti bir ilişki, veya daha "belirgin olarak mücadele eden sınıfların arasındaki iktidar ilişkisinin bir şekillenmesi"* (Vurgular ZY.) olarak görmektedir (1977: 209). Poulantzas'ın amacı sınıflar arasındaki mücadele ve çelişkinin devlet aygıtları arasındaki ilişkide biçimleş, ifade buluş tarzını açığa çıkarmaktır. Aslında askeri diktatörlükler bile yekpare bloklar değildirler ve bu rejimlerin çeşitli aygıt ve dalları iktidar bloğunun değişik kesimlerinin devlet içerisinde ve özellikle de hâkim aygıt olan silahlı kuvvetlerde yer almalarına, aralarındaki çelişkileri kendi iç çelişkileri olarak yansıtılmalarına izin verir (1981: 38).

Bu formülasyonda iki sorunun daha cevaplanması gerekiyor: Bir tanesi işçi sınıfı ile olan çelişkilerin burjuva devletinde ifadesini nasıl bulduğudur. Bir diğeri ise, çelişkilerin devlet aygıtlarında bu biçimleş, karşısında devlet iktidarının birliğinin nasıl sağlandığı ve devletin görelî özerkliğine ne olduğudur. Poulantzas çelişkilerden bahsederken aslında hâkim sınıf ve fraksiyonları arasındaki çelişkiye yoğunlaştığı için, birinci sorunun cevabını doğrudan ele almaz ve sadece işçi sınıfı ile olan çelişkilerin burjuva devletinde belirli bir mesafede ifade bulduğunu ve devlet içerisinde yeniden üretilmelerinin son derece dolaylı olduğunu belirtir. (1981: 82)¹⁶. İktidar bloğundaki hâkim sınıflar, (hegemonya sahibi) sınıf ya da fraksiyonun iktidarının bölünmezliği anlamına gelen devlet iktidarının birliği (çünkü Poulantzas'a göre kurumların kendilerinden menkul bir iktidarı olamaz ve kurumlar güçlerini içlerinde sınıf güçlerinin kristalize olmasından alırlar),¹⁷ bu hegemonik sınıf ya da fraksiyonun gücünü ve örgütlenmesini kapsayan tekil aygıt ya da dalların, devletin diğeri aygıt ya da dalları üzerinde çelişkili bir hâkimiyet kurması yoluyla meydana gelir (1981:82).

Devlet aygıtlarının bu çelişkili ve "hâkimiyet altında eklenmiş yapı" sı görelî özerkliği de ortadan kaldırmaz. Tam tersine, devletin bir ilişki olmasından dolayı görelî özerklik, devlet yapısı kendi içerisinde açılan ve özgül bir tarzda yoğunlaşan sınıf mücadelesi ve sınıflar arası çelişkilerin sonucu olduğu ölçüde, bizzat bu yapının içine kazanmıştır (1979:161). Görelî özerklik, devletin bir sınıf ya da fraksiyonunun egemenliğindeki iktidar bloğunu siyasal olarak birleştirmesi için olmazsa olmazdır ve kapitalist devletin görelî özerkliği "farklı toplumsal sınıflar arasındaki çelişkili iktidar ilişkilerinden kaynaklanmaktadır" (1977:

213,207). Fakat Poulantzas bu görelî özerkliğın genel teorisini üretmek gibi bir amacı olmadığını belirtir. En ileri formülasyonunda devletin görelî özerkliğini de sınıf mücadelesi ile ilişkisi içinde ele alır:

Devletin görelî özerkliğının derecesi, kapsamı, biçimleri vb...(ne kadar görelî ve nasıl görelî) ancak...belli bir kapitalist devlet ve buna tekabül eden sınıf mücadelesinin belli bir konjonktürü (iktidar bloğunun özgül görünüşünü, bu blok içindeki egemenlik derecesi, bu bloğun bölümleri ile burjuvazinin ve işçi sınıfıyla onu destekleyen sınıfların ilişkileri vb.) ele alınca incelenebilir (1977: 204).¹⁸

Yukarıda verdiğimiz bu ilişkişel iktidar kavramlaştırmasında Poulantzas, artık kapitalist devletin sınıflar tarafından nasıl kullanıldığı sorununu bir kenara bırakmış ve onun sınıf doğasını açığa çıkarmıştır. Devletin kendisini güçler arası ilişkilerin yoğunlaşması olarak konumlandırırken, aynı zamanda devleti “karşılıklı çelişkileri ve yer değiştirmeleri eklemleyen ve açımlayan stratejik bir alan ve birbirlerini kesen iktidar ağlarının bir süreci” olarak kavramaktadır. Bu kavramlaştırma, genel amacını ve kurumsal biçimlenişini devlet aygıtlarında bulan, sürekli değişen ve birbiriyile çelişki içindeki taktikleri de anlamamızı sağlar (Poulantzas, 1978: 136) Tek cümleyle Poulantzas, sınıf mücadelesinin üstünde, iktidar dağından bu mücadeleyi izlemekte olan *Devlet*'i örten mistik tülü üstünden kaldırmış, onu Aşıl topuğundan yakalamıştır. İktidar dağının tanrısı olan devlet, sadece mücadele kızıştığıında yıldırımlar göndererek kahramanı burjuvaziyi kollamamaktadır. Bizatihi sınıf mücadelesi içinde ve sınıf çelişkileri tarafından yapılandırılmakta ve hem kahramanı burjuvazinin hem de kendisinin ayakları altındaki fay hatlarını bizzat kendi bağrında taşımaktadır.

Poulantzas, bütün bu teorik ilerleme sürecinde aslında devlet ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkiye yaklaşımının temelini oluşturan yönetsel hareket noktasını bütünüyle olmasa da değiştirmiştir. *Devlet, İktidar ve Sosyalizm*'de Althusser'in “düzeyler teorisini” artık teorik bir hasıma dönüşmüştür. Aslında Poulantzas ekonomik, siyasal, ve ideolojik biçimlerin, kapitalist üretim tarzının farklı düzeyleri olduğu düşüncesini terk ederek, bu biçimleri kapitalist üretim ilişkilerinin analitik olarak ayrıştırılabilir momentleri olarak kavramlaştırmıştır (Jessop,1984). Poulantzas ekonomi ve siyasal ayrımına farklı bir yerden yaklaşarak devletin ve siyasal alanın farklı biçimlerde, üretim ilişkilerinin kurulma ve yeniden üretilme sürecinde mevcut olduklarını belirtti. Bunun ötesinde kapitalizmin kendine özgü bir ayırım olan siyasal ve eko-

18 Burada Poulantzas'ın görelî özerklik kavramlaştırmasının tartışmasına girmeyeceğiz, fakat belirtmek gerekiyor ki Poulantzas kavramı eserlerinde farklı biçimlerde kullanmakla birlikte terk etmedi. Siyasalın görelî özerk olduğu iddiası, siyasal biçimin belirlenimler alanı olan ekonomiden görelî de olsa yalıtıldığı iddiasına yaslanmaktadır. Bu modelden hareketle ya siyasalın ekonomiyeye tabiiyeti, ya görelî özerkliği ya da aralarındaki diyalektik ilişki vurgulanır. En uç biçimine çekildiğinde de ekonomi zorunlulukların, sınıf mücadelesinin alanı iken, siyasal bu zorunlulukların görelî bir biçime büründüğü alanı temsil eder. Oysa ki devletin doğrudan burjuvazinin çıkarına hizmet eden bir aygıt olmaması ve onun genel çıkarlarını kolayan ve bunu yaparken de bir bütün olarak toplumun genel çıkarlarını kolayan bir aygıt gibi görünmesi, kapitalist toplumsal üretim ilişkilerinin aldığı siyasal biçimin bir sonucudur. Yani devlet sınıf karakteri itibarı ile doğrudan burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden bir görünüm almaz. Fakat bu onun kapitalist devlet olmadığını demek değildir. Aksine o burjuva devletidir, ama burjuvazinin oyuncuğu olması anlamında değil, Sayer'in belirttiği gibi kapitalist toplumsal ilişkilerin bir parçası (Dinler, 2003), daha doğrusu aldığı bir biçim olması ve kapitalist üretim ilişkilerinin üretiminin ve yeniden üretiminin bir parçası olması anlamında.

19 Devlet türetme ekolu kapitalizmde siyasalin kurumsal olarak ayrısmış bir biçim almasının, kapitalizmde siyasalin varoluş biçimi olduğunu belirterek, bu siyasalin biçiminin tarihsel ve mantıksal (logical) olarak toplumsal üretim ilişkilerinden türetilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda devleti toplumsal üretim ilişkilerinin aldığı bir biçim olarak kavramlaştırmışlardır. Bkz. Holloway ve Picciotto (1971). Bu akımın üzerine inşa edilen Açık Marksizm için bkz. elik (2001). elik yazısında Açık Marksizmin teorik kökenlerini ve zaafiyetlerini ele almaktadır. Yine bu sayıdaki Holloway ve Clarke'ın yazılarına bakılabilir

20 Burada şu noktayı vurgulamak gerekiyor: Kapitalizmde siyasalin kurumsal olarak farklılaşmış bir biçim alması ve ekonomi ve siyasetin ayrıksı biçimler gibi görünmesi, ekonomi ve siyasetin ilişkisiz düzeyler olduğu yanılısamasını yaratmamalıdır. İlk defa kapitalizmde ekonomi ve siyaset ayrıksı biçimler haline b r nmekle beraber bu neo-liberallerin iddia ettiği gibi ilişkisiz olduğu anlamına gelmez. Tam tersine siyasalin bu varoluş tarzı kapitalizme özgüdür ve ekonomi ve siyaset birbiriyle içsel olarak ilişkilidir. Bu ayrıklık Holloway ve Picciotto için “sınıf

nominin görelili ayrışmasını yeniden değerlendirerek bu ayrışmanın, siyasal alanın üretim ilişkilerinin inşasındaki ve yeniden üretimindeki varoluş tarzından başka bir şey olmadığını belirtti (Poulantzas,1978:17) Bu noktada belirtmek gerekir ki Poulantzas devletin biçimini toplumsal üretim ilişkilerinden türeten devleti türetme ekolüne oldukça yaklaşmıştır.¹⁹

Poulantzas'ın altyapı/üstyapı formülasyonuna bu yeni yaklaşımı ışığında iki şeyin altını çizmek gerekiyor. Birincisi, Marx'ın yaklaşımında Wood'un da belirttiği gibi üretici altyapının kendisi, toplumsal, yasal, hukuksal biçimler şeklinde ve mülkiyet ile hâkimiyet ilişkileri biçimlerinde varolur. Belirli hukuki ve siyasal biçimler tam da toplumsal üretim ilişkilerinin inşasında mevcuttur (Wood, 1995). İkincisi, Holloway ve Picciotto'nun da belirttiği gibi bazı Marksistler kapitalist toplumsal ilişkilerinin bütünlüğünü, eklemleniş biçimini analiz edememişler ve burjuva düşüncesinin fetişleşmiş kategorilerini (ekonomi ve siyasetin birbirinden ayrıkmış düzeyler olması)²⁰ verili kabul ederek, burjuva toplumunun ekonomi ve siyaset olarak iki düzeye ayrılmasını pozitif olarak alarak, analize buradan hareketle başlamışlardır. Bunun sonucunda da ya siyaseti ekonomiye indirgemisler ya da siyaseti tamamen  zerkleştirmislerdir (Holloway, Picciotto, 1971). Bu ayrıklık üzerinden hareket edenler, kavrayamamışlardır ki aslında bu fetişleşmiş biçimler önceden verili ve sabit olarak karşımızda durmamaktadırlar. Kapitalizmde ekonomi ve siyasetin, toplumsal üretim ilişkilerinin farklı veçheleri olmaktan gelen bu içsel olarak ilişkili yapısı, sınıf mücadelesi içerisinde yeniden ve yeniden üretilirler. Holloway ve Picciotto'nun belirttiği gibi ekonomi ve siyasetin sınıf hâkimiyetinin iki farklı biçimi şeklindeki ayrımı devletin kendisinin ekonomiden “ zerk” ya da “görelili özerk” olduğu yanılısamasını yaratmaktadır (Holloway ve Picciotto, 1991: 114).²¹ İçinde yaşadığımız neo-liberal dönem bu ayrımın üretilmesinin ve gerçekliğinin belleklere kazanmasının ne kadar önemli olduğunu işçi sınıfına ve emekçilere bedel  deterek göstermektedir. Bugün de geçmişte olduğu gibi burjuva iktisatçılar yekpare bir blok olarak hep bir ağızdan bağırmaktadırlar: Bu izdivacı teoride bile olsa gerekleştirezemezsiniz; çünkü onlar “düşman kardeşler”dir.

Ara Değerlendirme

Bu bölümde Poulantzas'ın eserleri üzerine kısa bir değerlendirme vermeye çalışırken üç nokta üzerine yoğunlaşacak ve Po-

ulanzas'ın teorik çerçevesinde bulunan kimi gerilimlere işaret edeceğim. İlk olarak Poulanzas'ın erken dönem eserlerinin malûl olduğu ve son dönem eserlerinde de kısmi olarak süren politisizm (siyasal olana çubuğu aşırı bükme) eğilimini ve kendisine yöneltilen eleştirileri ele alacağız.²² Bu nokta Poulanzas'ın teorik çerçevesinin sınırlarının görülebilmesi ve bu eksikliğin giderilmesine yönelik bir teorik hamlenin önünü açılması açısından önemli. İkinci olarak ise Poulanzas'ın ilişkisel analizinin kimi siyasi içerimlerine ve kendisinin Avro-komünizm ile olan ilişkisine değineceğiz. Bu nokta ise Poulanzas'ın geliştirdiği ilişkisel çerçevenin kaçınılmaz olarak bizi bu projeye götürüp götürmeyeceğinin açık kılınması açısından önem kazanmakta. Son olarak da, sermaye fraksiyonlarında hareketle siyasalın biçiminin çözümlenmesine getirilen eleştiriyi değerlendireceğiz. Bu eleştirinin değerlendirilmesi ise hem teorik düzeyde devlet sermaye ilişkisini belirginleştirmek açısından hem de yazının Türkiye kısmında devlet ve sermaye fraksiyonları arası ilişkiyi nasıl gördüğümüze dair ipuçları vermesi açısından önemli.

Jessop'un belirttiği gibi, gerçekten de Poulanzas'ın düzeyler teorisi üzerinden analizini geliştirdiği erken dönem çalışmaları siyasal olanın ekonomik ve ideolojik belirlenimlerini gözardı etmektedir ve bu da çubuğu siyasal belirlenime aşırı bükten bir devlet analizine yol açmaktadır (Jessop, 1984:73). Dahası, bu dönemki eserlerinde Poulanzas, ekonomik ve siyasal biçimler arasındaki ilişkileri kavramsallaştıramadığı için, daha önce de ele aldığımız gibi bu alanlara ilişkin ayrık düzeyler teorisini meşurlaştırmaktadır (Jessop, 1984). Jessop Poulanzas'ın, politik iktidarın uygulanması üzerindeki ekonomik zorunlulukları ve devletin kurumsal birliğinin sağlanmasında finansal kontrolün rolünü gözden kaçırdığı görüşündedir (Jessop, 1984:79) Poulanzas'a yöneltilen eleştiriler bununla da sınırlı değildir. Holloway ve Picciotto Poulanzas'ın siyasalın biçimini sermaye birikiminin ve sömürü ilişkilerinin çelişkilerinin analizinden koparttığı iddiasındadır (Holloway ve Picciotto, 1977). Yine Wood, Poulanzas'ta üretim ve sömürü ilişkilerinin son kertede belirleyici olmaları kabul edilmesine karşın, Poulanzas'ın kuramında bu kavramların belirli bir üretim tarzında ya da toplumsal oluşumda başat halde bulunmayabilen ekonomik alana ait olgular haline dönüştüğünü belirtmektedir (Wood,1992: 49). Bunun sonucu olarak Wood Poulanzas'ın, sömürü ilişkilerini devlet kuramında kapladıkları merkezi konumdan dışlayarak, siyasal düzeyin tekeli kapita-

egemenliğinin birbirinden farklı fakat birbiriyle ilişkili biçimleri arasındaki ilişkinin" bir ifadesidir (Yılmaz,2002)

21. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu görelî özerklik sorunsalının reddi devletin ekonomiyeye indirgenmesi anlamına gelmez. Böyle bir teorik kurgu bizim ekonomi ve devlet arasındaki gerçek bağları anlamamıza engel olmaktadır.
22. Poulanzas'a yöneltilen eleştirilerin bir bölümünün derlemesi için bkz. A.Yılmaz (2002) ve Clarke (1991)

23 Poulantzas siyasal düzeyin başatlığını asıl *Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar* kitabında geliştirmiştir (1978: 168-169).

24 Yine son dönem eserlerinde Poulantzas devletin üretim ilişkilerinden kaynaklı belirlenimlerine daha duyarlıdır. *Devlet İktidar ve Sosyalizm*'de devletin operasyonlarının bütünlüğünün ekonomik rolü ile ilişkisi içinde yeniden yapılandırıldığını ve devletin ekonomik rolünün kendisine sermaye birikiminin ritmi tarafından dayatıldığını belirtmektedir (Poulantzas, 1978: 168-169).

25 Wood, Poulantzas'ın yaptıklarının, Althusserci kuramın Fransız deneyiminin tarihsel tikelelerini kuramsal tümelere ilk kez dönüştürmek olmadığını belirtmektedir (Wood, 1992: 56). Yine Milinad Bonapartizmin devletin kapitalist toplumdaki genel karakteristiği olduğu görüşüne karşı çıkmakta; Bonapartizmin Fransa'nın tarihsel olarak özgül koşullarına bir yanıt olduğunu belirtmekte ve Poulantzas'ın işçi sınıfı stratejisi açısından çok önemli olan Bonapartist biçim, Burjuva demokratik biçim arasındaki farklılıkları ortadan kaldırdığını belirtmektedir. Mili-band için bu ayrımlar bugünkü devlete karşı uygulanacak strateji açısından çok önemlidir. (Mili-band, 1977).

lizm aşamasında başatlığını aşırı-vurguladığının altını çizmektedir.²³ (1979:108). Poulantzas'a yöneltilen politisizm eleştirisi en açık şekilde onun faşizm analizlerine dayandırılmaktadır. Bilindiği gibi Poulantzas, faşizmin yükselişinin nedenini egemen sınıflar ve bunların fraksiyonları arasındaki iç çelişkilerin derinleşme ve keskinleşmesine indirgemekte ve iktidar bloğu içi çelişkilerin keskinleşmesini merkeze almaktadır (Poulantzas, 1980: 71-72) İddia odur ki, faşizmin yükselişinin kapitalist sınıf sömürüsüne içsel olan çelişkilerle ilişkisi ve bu süreçte faşizmin özgül rolü Poulantzas'ın analiz çerçevesinin dışındadır (Holloway ve Picciotto, 1977).

Bütün bu eleştirilere yol açan temel problem ise bizce, Poulantzas'ın siyasal alanı analiz ederken doğrudan toplumsal üretim ilişkilerinin çelişkili doğasına yoğunlaşmak yerine, siyasal alanın analizinde iktidar bloğu içindeki hâkim sınıf ve fraksiyonlar arası ilişkiye aşırı odaklanmasıdır. Böylece siyaset, hâkim sınıflar arasındaki saiklerle şekillenen ve hâkimiyet altındaki ve hâkim sınıflar arasındaki ilişkinin dolaylı sonuçlarının yansıdığı bir şey haline alabilmektedir.²⁴ Poulantzas gerçekten erken dönem eserlerinde devleti toplumsal formasyonun bütünlüğünü sağlayan etken olarak görmekle siyasalın kapitalizmdeki rolünü aşırı bir şekilde öne çıkarmaktadır; fakat buradan Poulantzas'ın sömürü ilişkilerini devlet analizinde tamamen dışladığı sonucuna varmak oldukça sorunludur. Ayrıca böyle bir eleştiri Poulantzas'ın son dönem eserlerindeki düzeyler teorisine yönelttiği eleştirileri ve daha önce de değindiğimiz siyasalın kapitalizmde varoluş biçimine yönelik yeni formülasyonunu görmezlikten gelmek olacaktır. Aslında bu sorunlar Poulantzas'ın teorik çerçevesindeki kimi gerilimlere işaret etmektedir ve tamamen haksız oldukları da söylenemez. Poulantzas, gerçekten bir yandan daha ilişkisel bir analize yönelirken, diğer yandan siyasal düzeyin başatlığı gibi yapısalcı hâkim düzeyin yer değiştirmesi fikrine dayanan iddialarını da sürdürüyordu. Yine, bir yandan kendisinin genel bir devlet teorisi oluşturmak gibi bir derdi olmadığını belirtmesine karşın (1978: 22), diğer yandan Bonapartizmi ve iktidar bloğu kavramını siyasal iktidarın kapitalizmdeki genel biçimi olarak sunmaktadır. Bu gerilimin bir ayağının dikkate alınamaması sonucu da, bu kavram setlerinin Poulantzas'ın ardılları tarafından verili olarak kabul edilmesine ve daha sonradan içinin ampirik gerçeklik tarafından keyfi bir biçimde doldurulmasına yol açmıştır.²⁵

İkinci olarak, Poulantzas'ın eserlerinin siyasi-stratejik iddiala-

rı açısından ilginç bir yön değiştirmeye tanıklık ettiği saptamasında bulunabiliriz. Poulantzas yapısalcılığa daha sıkı sarıldığı eserinde Leninist stratejiye daha bağlıyken, daha sonraki eserlerinde Marx'a yakınlaşırken Lenin'den uzaklaşmıştır. Bunun nedeni, Poulantzas'ın teorik manevrasında değil, döneminin siyasal koşullarında yatmaktadır. Poulantzas, Wood'un belirttiği gibi FKP'yi soldan eleştirmekle beraber, aslında onun Avro-komünist strajesine daha uygun bir zemin hazırladı. Sosyalizme geçiş varolan burjuva demokratik rejimin geliştirilmesi olarak gören Avrokomünist görüşü ihtilafli bir biçimde olsa da benimsedi (Wood, 1992:35; Jessop, 1984:11). Çubuğu devlet aygıtları arasındaki çelişkiye aşırı bükken Poulantzas, devletin işgal edilmekle beraber dönüştürülmesi gerektiğini belirtse de, kendisinin bu vurgusu “devletin birliğinin korunması gerektiği yolundaki hükümle de düşünülünce (Wood burada Poulantzas'ın Portekiz devriminde devletin birliğinin korunması gerektiği yolundaki uyarısına referans vermektedir. ZY) ...kapitalist devleti en az sınıf mücadelesiyle dönüşüme uğratarak bir sosyalizm etkeni haline getirme olanakları konusunda, bu projenin, sosyal demokrat projeden çok daha iyimser olduğu” bile iddia edildi (Wood, 1992: 53). Gerçekten de Poulantzas, devletin birliğinin nasıl sağlandığı ve bu birlik ile sömürü ilişkilerinin arasındaki ilişkinin ne olduğu konusunda sessiz kalmış ve bu birliği aygıtlar arası bir hegemonya meselesine ihraç etmiştir.²⁶ Bununda ötesinde Poulantzas, Devlet, İktidar ve Sosyalizm kitabının Demokratik bir Sosyalizme Doğru adlı bölümünde “...demokratik yoldan sosyalizm çizgisiyle getirilen gerçek alternatif, bir cephesel ikili iktidar stratejisine karşıt olarak, devlet içinde ki güçler ilişkisini halk kitlelerinin savaşıyla dönüştürmeye yönelik bir stratejidir.” (Poulantzas, 1990:37) saptamasında bulunmakta ve buradan hareketle ikili iktidar ve proleterya diktatörlüğü kavramlarını reddetmektedir.²⁷ Bu noktada, Poulantzas'ın bir diğer teorik gerilimi ile karşılaşmaktayız. Poulantzas, devletin birliğini sınıf hâkimiyetinin siyasal biçiminden türetemediği ve devlet aygıtlarında sınıf mücadelesinin ifade buluş biçimini aşırı öne çıkardığı için sorunlu bir takım siyasal sonuçlara varmaktadır. Fakat bunlar ilişki bir analizden kaçınılmaz siyasal vargıları değildir ve Poulantzas'ın politik manevralarının saikleri daha çok döneminin siyasal konjunktüründe yatmaktadır. Buna ek olarak belirtmek gerekiyor ki Wood, Poulantzas'ı Post-Marksizmin son büyük habercisi olarak görürken haksızlık etmektedir. Gerçekten de Poulantzas'ın

26 Poulantzas bu hegemonyayı nasıl tespit edeceğimiz üzerine şöyle demektedir: “Aygıtlar içinde iktidar ilişkilerinin açık ve seçik tahlili, hegemonik fraksiyonun yerini isabetle tespit etmemize yarar. Mesela bir aygıtın ya da kolun diğerleri üzerindeki hamiyetine bakarak ve gene o aygıtın hâkim bir şekilde hizmet ettiği özel menfaatlere bakarak hegemonik fraksiyon konusunda bazı sonuçlara varabiliriz” (Poulantzas, 1974: 28).

27 Bkz Poulantzas (1990:35)

28 Poulantzas, ticari kurumlarda, bankalarda, reklam ajanslarında ücret alanların ve devlet memurlarının üretici işçiler arasına girmediğini belirtmekte ve bunları “üretici olmayan ücretli işçiler” kategorisine dahil ederek onları “yeni küçük burjuvazi” olarak adlandırmaktadır. Bkz. Poulantzas (1974: 7-15).

29 Wood Avro-komünist proje ile post-Marksizm arasındaki yakınlığı vurgulamakta haklıdır. Fakat Poulantzas’ın siyasal iddiası ile post-Marksizm arasında temelden bir uzlaşmazlık bulunmaktadır. Şöyleki (a) Poulantzas, merkez-siz bir hegemonya projesi öneren post-Marksizm aksine merkezli (işçi sınıfı merkezli) bir proje önermektedir (b) Poulantzas’ın siyasal projesindeki aktörler, sınıflar ve sınıf kesimleridir, post-Marksizm’inki gibi söylem içerisinde kurulan kimlikler değil.

eserlerinde “devletçe örgütlenmiş iktidar bloğu ile halkı örgütleyen halk ittifakı arasındaki-siyasal çatışmanın, sermaye ile emek arasındaki sınıfsal çatışmayı” siyasal strateji alanında saf dışı etme ihtimali vardır (Wood, 1992: 41) ve Poulantzas, üretken ve üretken olmayan emek üzerinden yaptığı ayırım ile oldukça dar bir işçi sınıfı kavramlaştırmasına sahiptir²⁸. Bunun sonucu olarak da Poulantzas, ittifak stratejisini siyasal alanda merkeze almaktadır; fakat bu Poulantzas’ın siyasal önermeleri ile Post-Marksistlerinkiler arasındaki temel farkları görmemizi engellemelidir. Bu kadar sınıf lafı bile post-Marksistlerin kabuslu geceler görmesi için yeterli olurdu herhalde.²⁹

Üçüncü olarak ise Poulantzas’ın fraksiyon temelli analizlerine yöneltilen temel bir itirazı ele almamız gerekiyor. Burnham’a göre fraksiyoncu analiz devlet politikalarını açıklarken tekil politikaların başarılı bir biçimde temsiline göndermede bulunmaktadır ve bunun sonucu olarak da bazı sınırlılıklar içermektedir. İlk olarak Burnham, genel olarak sermayenin (*capital-in-general*), tekil sermayelerin ve devletin tanımlanmasına analitik olarak öncel olduğu uyarısında bulunmaktadır. Daha sonra Burnham şu saptamada bulunmaktadır:

Sermayenin her bir fonksiyonel biçiminin basitçe toplam sosyal sermayenin bir biçimi olduğunu aklımızda tutarak, bu çıkarlar ve devlet arasında ilişkinin değerlendirilmesi üzerine iki önemli nokta ileri sürebiliriz. Birincisi sermayenin hiçbir tekil biçimi, toplam sosyal sermayenin yeniden üretilmesinde yatan kendi çıkarını yeterli bir biçimde kavrayamaz. Çünkü kendi yazgısının da dayandığı toplam sermaye döngüsünün sadece kısmi görüşüne sahiptir. İkincisi de, sermayenin bütünsel egemenliğinin savunulmasında tekil sermayenin diğer sermayelerle birlikte ortak çıkarı bulursa da, farklı sermayeler bu ortak çıkar ile ilişkilerinde kısmi olarak farklılaşan vurgulara sahip olacaktırlar. (Burnham, 1990: 181).

Bu bağlamda sermayenin genel çıkarının oluşturulması da devlete düşmektedir. Bu genel çıkarın tanımlanması sermaye birikiminin genel koşullarının sağlanması ve bütünsel ekonomik stratejinin belirlenmesi açısından da önemlidir. (1990: 181-182). Tekil sermaye gruplarının çıkarlarının gerçekleşmesi de bu “genel çıkar”ın hayata geçirilmesine bağlıdır. Burnham, devletin otonomisini yukarıda açık kılığımız devletin bu rolüne dayandırmaktadır. Devlet hukukun ve paranın egemenliğinin sağlanması aracılığıyla piyasa disiplini dayatmakta ve genel olarak sermayenin çıkarlarını kollamaktadır.

İlk olarak belirtmeliyiz ki, sermayenin genel çıkarını devlet

tarafından oluşturulmaktadır demek, devleti sermaye birikiminin dışında ve sermayenin uzun dönemli çıkarlarını gören rasyonel bir aktör düzeyine yükseltmektir. Bu noktada iki sorunla karşı karşıyayız. Birincisi, devlet sermaye birikiminin genel koşullarını nasıl ve niçin üretmekte ve yeniden üretimine katkıda bulunmaktadır? İkincisi ise devlet somut ekonomi politikalarının oluşumunda ve siyasal süreçlerde, belirli bir sermaye fraksiyonunun çıkarlarını ötekilerden daha öne koyar mı? Birinci soruna ilişkin olarak devletin mülkiyet haklarının, sözleşmelerin geçerliliğinin ve paranın yasal güvencesinin sağlanması aracılığıyla sermaye ilişkisinin bizzatıhi kuruluş momentinde var olduğunu belirtebiliriz. Devletin sermaye birikiminin genel koşullarını sağlaması, onun doğrudan kapitalist toplumsal ilişkilerin bir parçası olması ile ilişkilidir. Bu genel olarak sermayenin çıkarından tekil olarak sermayelerin ve sermaye kesimlerinin çıkarlarına indiğimizde ise farklı bir manzara ile karşılaşırız. Sermaye birikiminin belirli bir momentinde, sermayenin belirli bir fraksiyonunun (sanayi, finans sermayesi ya da finans kapital) sermaye birikimi sürecinde belirleyici olacağını ve bu sermaye kesiminin kendi çıkarlarını genel çıkar olarak resmetme çabası içinde olacağını söyleyebiliriz. Bu noktada şu iki düzeyi birbirinden ayırtmamız gerekiyor: genel olarak sermayenin çıkarı her momentte bütün sermayeler için kapitalist toplumsal ilişkilerin sürdürülmesidir. Fakat bu çıkar sermayenin toplam sosyal döngüsünün tarihsel olarak özgül momentlerinde sermaye birikiminin aldığı biçime göre (değişen sermayeler arası ilişkiye göre) değişir ve farklı biçimlere bürünür. Bunun sonucu olarak da, sermayenin farklı fraksiyon-biçimleri arasında bir tanesinin sermaye birikiminin belirli bir momentinde hegemonik bir pozisyona yükseleceğini ve bu “genel çıkar”ı kendi hegemonikliğini yeniden üretecek olan birikim biçiminin sürdürülmesi doğrultusunda tanımlayacağını çıkarsayabiliriz. Yani bu genel çıkarı tanımlayan devlet değil sermayenin bizzat kendisidir. Devlet ve bu sermaye arasındaki ilişkiye döndüğümüzde ise şu iki noktanın altının çizilmesi gerekiyor: (i) Devletin bu hâkim fraksiyonun çıkarını ekonomi politikasında genel çıkar haline getirmesi sermaye birikiminin o anki biçiminin doğrudan sonucu olarak açığa çıkmaz, bu sürekli bir taktikler ve bu taktiklerin taşıyıcısı partiler arası mücadelenin ürünü olarak açığa çıkar. (ii) Sermaye birikiminin bu momentinde üretim ilişkilerinin bu hâkim biçimi her daim sermayeler arası çelişkiler ve çatışkılar tarafından belirlenir ve bu çelişkilerde siyasal alanda ifadesini bulurlar.

Son olarak tekrar bu değerlendirme bölümünde belirtmek gerekiyor ki, Poulantzas'ın yaklaşımı yukarı da belirttiğimiz gerilimleri içinde taşımakla beraber, fetişleşmiş bir kategori olarak sermaye ya da yekpare bir blok olarak onun emrine âmâde devlet düşüncesi üzerine önemli bir soru işareti koyarak, sınıf merkezli bir siyasal ekonomi analizi için önemli bir adım atmıştır. İleride de göstereceğimiz gibi bir nesne ya da özne olarak değil de, bir ilişki olarak devlet analizi, Poulantzas'ın geliştirdiği haliyle yukarıda değindiğimiz problemleri içermekle birlikte, önemli açılımları da içinde barındırmaktadır.

Sermayenin Uluslararasılaşması ve Ulus Devlet:

Yazının girişinde de belirttiğimiz gibi, 1990'lar ya yükselen piyasa güçlerinin kutsanması ya da kahraman devletlerin bu saldırı karşısındaki direnişinin destansı bir anlatımı ile doludur. Bu doğrultuda sarkaç bir piyasalara doğru bir ulus devletlere doğru salınmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu açıklama biçimi kapitalist toplumsal ilişkilerin fetişleşmiş biçimi olan devlet ve piyasanın ayrıklığını veri olarak almaktadır (Burnham, 2001). İşte Poulantzas'ın *Çağdaş Kapitalizmde Sosyal Sınıflar* kitabında geliştirdiği analizi tam da bu anlam kazanmakta ve bizi bu ikileme mahkum olmaktan kurtarmaktadır. Poulantzas'ın çerçevesi sınıflar ve sınıf kesimleri arası eklemleme ilişkisini merkeze almakta ve süreci açıklarken bir diğer ikilemi, iç ve dış aktörler ikilemini de bertaraf etmektedir. Bu bölümde önce özne ve nesne olarak devlet analizinin küreselleşme ve ulus devlet tartışmasındaki biçimlenişini ele aldıktan sonra, Poulantzas'ın açıklamalarına yoğunlaşacağız. Görülebileceği gibi Poulantzas'ın analizinin yoğunlaşma noktası *hâkim sınıflar arası ilişkilerin sermaye birikiminin belirli bir momentinde büründüğü özgül biçimin bir çözümlemesi*, yani terk edilmeye yüz tutmuş bir ifade ile *somut durumun somut analizidir*.

Bugün küreselleşme olarak adlandırılan sermayenin uluslararasılaşmasının yeni biçimi ile birlikte 1980'lerde uygulamaya başlanan neoliberal ekonomi politikaları ve ulus devletin geçirmekte olduğu değişimi açıklamaya yönelik temelde iki açıklama biçimi mevcuttur. Bunlardan ilkinde göre, ulus devletler küreselleşmenin döndürülemez süreci karşısında muazzam bir güç kaybı ile karşı karşıyadırlar. Bu azılı küreselleşme savunucuları arasında liberal Kenichi Ohmae en tanınmış olanıdır. Bu yaklaşım altı-

na tam olarak konulamasalar da, ulus devletlerin güç kaybettiği düşüncesi Marksistler arasında da taraftar bulmuştur.³⁰ Bunlar arasında iddialarını yükselmekte olan, ulus üstü sermaye fraksiyonunun hegemonyası ile birlikte “ulus-üstü devlet” yapısının doğmakta olduğuna kadar götüren de vardır.³¹ Küreselleşmenin “mağdur”u ulus devletler kampının tam karşısında, aslında küreselleşme denen sürecin ulus devletler eliyle yürütüldüğünü belirten görüş bulunmaktadır.³² Aslında küreselleşme ve ulus devlet üzerine olan bu kamplaşma bize bir özne ve nesne olarak devlet sorunsalını hatırlatmaktadır.³³ Yekpare blok olarak ulus devlet ya sürecin öznesi (başlatıcısı) ya da sürecin nesnesi (mağduru) olarak ele alınmaktadır.

Her iki görüşün savunucuları arasında yer alan önemli bir kısım sosyal bilimci kendi görüşlerinin ikna ediciliğini göstermek için ampirik verilerin derlendiği listeler sunmaktadırlar. Küreselleşmenin yeni bir dönem olduğu görüşünü savunanlar artan doğrudan yabancı yatırımlara, ulus ötesi şirketlerin dünya ticareti içinde artan payına, ve sınır ötesi birleşme ve satın almalara referans vermekte ve bunlarla birlikte bol miktarda finansal gelişmelere dair ampirik veri kullanmaktadırlar.³⁴ Karşı tarafta olanların ampirik verileri bolca kullananlarından örneğin Linda Weiss ise Çokulusluların Ar-Ge harcamalarının ne kadarının merkez ülke sınırları içinde gerçekleştiğine, doğrudan yabancı yatırımların toplam uzun dönemli yatırımlar içindeki payına ya da üretimin ne kadarının yerli piyasa için yapıldığına referans vermektedir (Weiss, 1997) Bütün bu ampirik veriler mücadelesinde önemli olan Ronen Papan'ın altını çizdiği gibi, küreselleşme ve ulus devletin birer istatistik bilgiler kümesi gibi ele alınması ve bunu sonucu olarak da, bu sözde “nesnel” dünyaya referans verme işleminin kendisinin, “küreselleşme” ve “ulus devlet”e bu tarz yaklaşım biçimini ve bunları kendinde varlıklar olarak görme edimini nesneleştirmesidir (Papan, 2000: 151;163)³⁵ Tekrar hatırlatmak gerekir ki yekpare bir blok gibi ele alınan ulus devletin, küreselleşme sürecini bir özne olarak başlatması ya da bir nesne olarak ona maruz kalması mümkün değildir. Bu devlet aygıtlarınca uygulanan politikaların bu sürecin bir parçası olduğunu reddetmek değildir. Sorun gerçekten kendi tarihsel mantığına sahip, kendinde bir şey olarak bizatihi küreselleşme ve ulus devletten söz edip edemeyeceğimizdir. Charles Tilly “Ulus devlet terimi yanıltıcıdır; bir gerçeği değil, bir programı ifade eder.” derken haksız mıdır? (Tilly, ?: 61) Aynı iddia küreselleşme kavramı için de geçerlidir.

30 Bkz. Cox (1987), Gill ve Law (1993), Gill (1992), Jessop (1997), McMichels (1991). Fakat bütün bu yazarlar arasında belirgin farklılıklar da mevcuttur. Örneğin Cox ulus devletin bir yetki devri ile birlikte uluslararasılaştığını vurgularken, Gill doğmakta olan uluslarüstü bir tarihsel bloğa ve uluslararası sermaye fraksiyonunun yükselen hegemonyasına, Jessop ise yerini fordizm sonrasına bırakan Atlantik fordizmin çözümlüşüne vurgu yapmaktadır.

31 Bkz. Robinson (2001; 2002).

32 Bkz. Panitch (1999; 2002), Wood (1999), Weiss (1997). Ulus devletlerin gücünü koruduğunu vurgulayanlar da ya kapitalizm ile ulus devlet arasındaki içsel bağa (Wood, 1999), ya devletin işlevsel görevlerine (mülkiyetin ve sözleşmenin garantörü olmak, temel finans, emek teknoloji, ve üstyapı girdilerini sağlamak, çalışmanın koşullarının düzenlenmesi gibi) (Panitch, 1994) ya da “devlet kapasitesi”ne (Weiss, 1997) vurgu yapmaktadırlar. Burada bir noktanın altını çizmek gerekiyor. Aslında Wood ve Panitch'in yaklaşımının bir özne olarak devlet sorunsalına tam olarak oturduğunu belirtmek bir haksızlık olur. Her iki yazar da devlet ve sermaye arasındaki ilişki-

- ye ve bunun küreselleşme denen süreç ile aldığı biçime oldukça duyarlıdır.
- 33 Sorunun bu şekilde tespit edilişi, siyasal pratikte de ifadesini bulur. Çoban küreselleşme karşıtı hareketlerin devleti ya bir kurtarıcı ya da kurban olarak gördüklerine değinmektedir (Çoban, 2002).
- 34 Bu ampirik verilerin derlemesi için bkz. Robinson (2002) ve Hirsch ve Thompson (2000)
- 35 Bu noktada altını çizmeliyiz ki sorun ampirik verilerin kullanılması değil, bu verilerin sınıflar arası ilişkilerde ne gibi dönüşümlere işaret ettiğinin açık kılınmamasıdır.
- 36 özellikle Türkiye üzerine olan yazında Fuat Ercan böyle bir çabanın öncüsü olarak görülebilir. Bkz. Ercan (1998; 2002).

Bu sorunsalla ilgili olarak açığa çıkan bir diğer problem de şudur: Aynı sorunsal geç kapitalistleşen çevre ülkelerine uyarlandığında bu sefer neoliberalleşme süreci Dünya Bankası ya da IMF gibi “dış” kurumlar tarafından ulus devlete dayatılan bir şey olarak görülmekte ve ulus devlete sahip çıkılmasının bayraktarlığı yapılmaktadır. Oysa ki Poulantzas 1970’lerdeki çalışmalarında “Emperyalizmin bugünkü aşamasında gerçekte böyle bir ayırım, bir yanda yalnızca dışarıdan faaliyet gösteren dış etkenler, diğer yanda da tek başına kendi alanına çekilmiş ve tüm sınıflandırmaların ötesinde kalan iç etkenler diye bir karşıtlık yoktur.” (Poulantzas, 1981:16) saptamasını yapıyor ve bize “dışsal” olarak görülebilecek bazı faktörlerin nasıl “içeri”nin “ulusal olan”ın kurucusu olduğunu, “içsel” olarak ifade ettiğimiz bir takım aktörlerin de, dışarıyla ile nasıl bir bağımlılık, içiçe geçme ilişkisi içinde olduğunu gösteriyordu (Poulantzas, 1981; 1979; 1974). Sorun devlet aygıtları ve sınıf iktidarındaki bugünkü değişimleri bu türlü ikilemlere düşmeden, yani *toplumsal üretim ilişkilerinin içinden geçmekte olduğu değişimi bütünlüklü olarak* nasıl analiz edeceğimizdir³⁶. Bu bütünlüklü strateji bize küreselleşmenin nasıl bir siyasal strateji ve süreç olduğunu (Ercan, 2000) ve devletin de bu süreç anlaşılırken ilişkisel yapı olarak analize dahil edilmesi gerektiğini gösterecektir.

Çağdaş Kapitalizmde Sınıflar kitabında Poulantzas, kapitalizmin emperyalizm aşamasına yoğunlaşır. Burada kapitalizmin kendisini, tek bir dünya kapitalist üretim modelinden hareketle, emperyalist zincirin eşitsiz halkalarını göz ardı ederek analiz eden küreselleşmecî görüş (1979: 49) ile (Poulantzas buna “küreselleşme ideolojisi” adını vermektedir) doların krizi ve Ortak Pazar’ın yükselişi ile birlikte, Avrupa’nın ABD’ye karşı etkili bir “karşı-emperyalizm” oluşturabileceği görüşünü ele alır (1981:19). Poulantzas, Avrupa ve ABD arasındaki ilişkiyi birbiriyle rekabet yoluyla mücadele eden “ulusal ekonomiler” temelinde değil de, kapitalist ilişkilerin uluslararasılaşması ve bunun sonucu olarak Avrupa’da Amerikan sermayesinin doğrudan yatırımlarının yeni tip bir bağımlılığı nasıl doğurduğu ve Avrupa ülkelerinin iktidar blokları üzerindeki bu bağımlılığın etkisi temelinde ele almaktadır.

“Ulusal burjuvazi”leri ve “ulus devlet”leri dışsal olarak birbiriyle ilişkilendiren çerçeve yerine Poulantzas, kapitalist üretim tarzının toplumsal formasyonun içinde ve toplumsal formasyonun dışına doğru genişlemesinden oluşan *genişletilmiş yeniden*

üretimini temel almaktadır. Kapitalizmin emperyalizm aşamasında sermaye ihracının basit meta ihracı üzerindeki hâkimiyetinin emperyalizme rengini ve dokusunu verdiğini belirtmekte (1979:42; 1981:7) ve sermayenin 1970'lerdeki uluslararasılaşmasının Amerikan tekelci sermayesinin³⁷ hâkimiyetinde gerçekleştiğinin altını çizmektedir (1979; 47). Bu, Avrupa'daki gelişmeler için özellikle doğrudur. ABD sermayesinin doğrudan yatırımlar ve birleşmeler yoluyla Avrupa sermayesi ile içiçe geçmesi ve nüfuz etmesinin sonucu, kabaca ABD tekelci sermayesinin Avrupa içinde bir güç odağı olması değildir. Gerçekleşmekte olan "ABD tekelci sermayesinin karakteristiği olan üretim ilişkilerinin ve onun gerçekte diğer metropoller içindeki hâkimiyetinin kurumsallaşması ve bu yeni bağımlılık ilişkilerinin buralarda yeniden üretilmesidir" (1979: 47). Bunun ötesinde toplumsal formasyonlar içindeki hâkim sınıflar arası ilişkiler de uluslararasılaşmaktadır. Tam da bu nedenle artık iktidar bloğunun kendisini basitçe ulusal düzeyde konumlandırabileceğimiz de şüphelidir. Çünkü ABD sermayesinin Fransız iktidar bloğu içinde varlığı, Fransız burjuvazisinin belirli bir fraksiyonunu ve bu fraksiyonu etkileyen sermayenin uluslararasılaşması ile ABD sermayesinin kendisinin bizzat Fransız burjuvazisi içinde temsil edilmesi vasıtasıyla sağlanmaktadır. Bu içiçe geçme ve zincirleme sonucunda emperyalist devletler sadece kendi "iç" yerel burjuvazilerinin çıkarlarının değil, aynı zamanda uluslararasılaşma sürecinde eklemlenen hâkim emperyalist sermaye ve sermayelerin de çıkarlarını üstlenirler (1979:75). Bütün bu süreçte ABD sermayesi egemenliğindeki emperyalist zincirin halkaları her bir toplumsal formasyon tarafından içselleştirilmektedir (Gerstein, 1992).

Peki bu tablodan ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz?³⁸ Birincisi, sermayenin her bir uluslararasılaşma süreci hâkim sermayeler arasındaki belirli bir sermaye kesimi tarafından desteklenmekte, dahası yürütülmektedir. İkincisi, Poulantzas doğrudan uluslararası sermaye devleri karşısında ulus devletlerin gücünün ne kadarını kaybetmiş ya da korumuş olduğu sorusunun kendisine karşı çıkmaktadır; çünkü kurumların ve aygıtların kendilerinden menkul olarak sahip oldukları bir iktidarları yoktur. Dolayısıyla ulus devletin gücünü kaybedip kaybetmediği yanlış bir sorudur. Poulantzas'a göre, kurumlar basitçe sınıf iktidarını açılımlar ve kristalize ederler.³⁹ Dolayısıyla Poulantzas, problemi yeniden formüle etmemizi sağlamaktadır. Üçüncü olarak, Poulantzas'ın çerçevesi bizi küreselleşme denen olgunun her bir ulusal birimde nasıl

37 Aslında Poulantzas sermayenin kökeninin ulusal bir aidiyet problemi olmadığını, sermayeyi oluşturan hâkim ve başlangıçta yer alan toplumsal ilişkilerin inşa edildiği bir yer (place) sorunu olduğunu belirtmiştir (1979: 60).

38 Poulantzas'ı küreselleşme tartışmalarında kullanılan yazarlar için bkz. Jessop (2001), Panitch (1999), Tsoukalas (2001). Türkçe yazında Poulantzas'ın 1970'lerdeki tartışmalarında kullanılan küreselleşme ve ulus devlet üzerine olan açılımlarına bilebildiğim kadarıyla ilk defa Tanık Şengül değinmiştir. Bkz. Şengül (2000)

39 Jessop haklı olarak bu nokta da kurumların da aynı zamanda sınıflar arası ilişkilerin açılımlarını etkilediği belirtmektedir (Jessop, 1984). Bu nedenle, kurumlar sadece bu ilişkilere indirgenemezler ve yapılarının maddi bir analize dahil edilmeleri gerekir.

somutlandığına daha duyarlı kılmaktadır (Panitch, 1994). Unutmamak gerekir ki, küreselleşme tartışmaları oldukça genel geçer bir hat üzerinden yürütülmektedir. Poulantzas'ın çerçevesi özellikle sermaye gruplarının ve fraksiyonlarının özgül varoluş biçimini tarihsel olarak analiz etmek için önemlidir. Kapitalizmin belirli bir evresinde, üretim ilişkilerinin hâkim biçiminin içselleşmesi sürecinde, belirli sermaye gruplarının çıkarları dışsallaşmakta (metropol sermayeleri) ve bu dışsallaşan çıkarlar belirli toplumsal formasyonlara içselleştirilirken, bu sermaye fraksiyonunu çıkarları ile “yerel” aktörlerin çıkarları arasında bir iççe geçme, zincirleme ilişkisi yaşanmaktadır (Bieler ve Morton, 2001). Daha da önemlisi, Poulantzas sermaye ihraç edildiğinde, kısa süreli para sermaye ya da uzun vadeli üretken sermaye, ihraç edilenin sadece bir şey (thing) değil, toplumsal ilişki, bir iktidar ilişkisi olduğunu belirtmiştir (Gerstein,1992). Panitch'in de belirttiği gibi *çokuluslu sermaye misafir toplumsal formasyona nüfuz ettiği zaman, soyut bir doğrudan yabancı yatırım olarak değil, dönüştürücü bir toplumsal güç olarak nüfuz etmektedir* (Panitch,2000).

Son olarak belirtmek gerekiyor ki Poulantzas, sermayenin uluslararasılaşması ve ulus devlet probleminin basitçe, uluslararası üretimin altyapısı ile ulus-üstüleşme basıncı altındaki ulus devletler arasındaki mekanistik bir çelişkiye indirgenemeyeceğini belirtmiştir (1979:78). Sermaye ile üretimin uluslararasılaşması, ulus devletin rolünden hiçbir şey eksiltmemektedir. Poulantzas'ın deyişle:

Uluslararasılaşma süreci bu devletlerin gücünü aşan bir süreç değildir ve dolayısıyla ulus devletlerin yerini 'ekonomik güçlerin' alması, yahut da etkin bir uluslarüstü devletin (Birleşik Avrupa ve Amerikan süper devleti gibi) ortaya çıkması söz konusu değildir...Ulusal devletler hâlâ uluslararasılaşma sürecinin düğüm noktalarıdır ve bu süreç özellikle ekonomik işlevleri açısından onların sermaye birikimindeki belirleyici rolünü artırır: bu da ulusal devletin neden her zamankinden daha çok burjuvazinin çeşitli fraksiyonları arasındaki mücadelenin ayrıcalıklı nesnesi olduğunu açıklamaktadır. Öyle olmasaydı, burjuvazilerin ve onları oluşturan fraksiyonların, bu ulusal devletlerde hangi tarz rejimlerin hâkim olacağı konusunda kayıtsız olmaları gerekirdi (1981: 41-42).

Fakat bu satırlar ulus devletlerde uluslararasılaşma süreci ile birlikte hiçbir değişikliğin olmadığı anlamına gelmemektedir. Ulusal devletler “kendi toplumsal oluşumlarında bizzat yeniden üretmekte olan sermayenin uluslararasılaşmasını idare edebilmek için hatırı sayılır değişikliklerden geçmek zorundadırlar” (1981:42).

1990'larda Üretim İlişkilerinin Hâkim Olan Biçiminin Türkiye'de Gerçekleşme Tarzı

Bu son bölümde 1970 sonrası azalan kâr oranlarına ve merkez kapitalist ülkelerde Keynesci uygulamaların krizine bir yanıt olarak formüle edilen neoliberal ekonomi politikalarının ve uluslararası finans sermayesinin yükselişinin, Türkiye'de kapitalist devlet ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkiler ve hâkim sınıfların yapısı üzerindeki etkilerine kısaca değinmeye çalışırken, Poulantzas'ın bir önceki bölümdeki vurgularından faydalanmaya çalışacağım. Öncelikle belirtmek gerekir ki Türkiye'de devletin dönüşümünü analiz ederken temel eksikliklerden biri, bu yeniden yapılanmanın hangi “ulusal” (içsel) ve “uluslararası” (dışsal), faktörlerin içiçe geçmesi ile meydana geldiğine dair bütünsel bir çerçevenin üretilmemiş olmasıdır.⁴⁰ Bu bölümde bu bütünsel çerçeveye dair kimi ipuçları vermek için, Poulantzas'ın yukarıda ele aldığımız *bir ilişki olarak devlet ve dönüştürücü bir toplumsal güç olarak sermayenin uluslararasılaşması* gibi açıklamalarından hareketle, üretim ilişkilerinin hâkim biçiminin Türkiye'de yerleşme ve yeniden üretiminde Türkiye'deki yerel sermaye ile uluslararası finans sermayesi arasındaki özgül eklemlenmenin rolüne yoğunlaşacağım.

Küreselleşme sürecini analiz eden metinlerin bir çoğunda günümüzde uluslararası finans sermayesinin, kısa süreli sermaye hareketleri biçimindeki uluslararasılaşması hemen hemen tescillenmiştir. Dolaşım alanında yoğunlaşan finans sermayesi uluslararası borç piyasalarında, döviz piyasalarında ve borsalarda yoğunlaşmaktadır. Günümüz kapitalizmi sermayenin kendini bile ürküten döviz, kredi ve türev piyasalarında muazzam bir genişlemeye tanık olmaktadır (Yıldızoğlu, 2001). Yeldan, uluslararası sermaye hareketlerinin artan akışkanlığının yeni küreselleşme evresinin belirleyici özelliği olduğunu belirtmekte ve ulusal piyasalardaki faiz ve döviz kuru arasındaki farkla, dengesizlikten kaynaklanan arbitraj ögesine dayanan kısa vadeli sermaye ve sıcak para hareketlerinin bu sürecin ana unsuru olduğunu belirtmektedir. (Yeldan, 2002a: 27-30).⁴¹

Bütün bu gelişmelere koşut olarak devletin yapısı da ciddi bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Brenner kapitalist devletlerin uluslararası finans sermayesine verilen borçlardan sağlanan kârları korumak için sıkı makro ekonomi politikası, sıkı kredi ve dengeli bütçe uyguladığını ya da uygulamaya zorlandığını; bununla birlikte mali sermayenin en yüksek kârları elde etmesini mümkün kılmak için sermayenin hareketliliği önündeki engellerin sermayenin

40 Aslında süreci açıklarken sadece “içsel” ya da “dışsal” faktörlere önem vermem Türkiye yazınına ait değildir. Örneğin Panitch küreselleşme sürecini sarkacın bir o, bir öbür yönüne ağırlık verecek açıklamaları değerlendirdikten sonra, nasıl Kanada'da “iç” ve “dış” aktörler arasında bir örtüşme yaşandığını ele almaktadır. Panitch Kanada'nın NAFTA'ya müdahil olma sürecinin nasıl Kanada sermayesi tarafından hararetle desteklendiğine işaret etmektedir. Panitch aynı zamanda bu ayrıma düşmeden küreselleşme sürecini analiz etmemiz konusunda uyarıda bulunmaktadır. Bkz. Panitch (2002; 1994).

41 Boratav sıcak para hareketlerini kısaca “arbitraj arayan sermaye hareketleri” olarak tanımladıktan sonra, bu kategorinin şu bileşenlerden oluştuğunu belirtmiştir: (a) hisse senetlerine, (b) kısa vadeli borç senetlerine (hazinenin veya özel sektörün bonolarına) yönelen portföy yatırımlarından, (c) bankalara ve (d) diğer özel aktörlere açılan (ancak ticari kredileri içermeyen) kısa vadeli kredilerden, (e) banka mevduatında veya (f) banka dışı diğer varlıklardaki değişimler. (Boratav, 2001: 209).

42 Bu noktada, Fuat Ercan sıcak para yönelimli analizlerdeki ampirizme ve reel sermaye ve finans sermayesini karşıtlık içinde alma eğilimine karşı haklı bir uyarıda bulunmaktadır. Bkz. Ercan (1998)

43 Burada banka sermayesi ve endüstri sermayesi arasındaki karmaşık tahakküm ve güç ilişkilerine girmeyeceğiz.

piyasaya hızlı girişini ve çıkışını sağlayacak biçimde azaltıldığını belirtmektedir (Brenner, 1998: 90). Fakat bu noktada bir hatanın daha altını çizmekte yarar var: uluslararası finans sermayesinin bu yükselişinin bugünkü krizin nedeni olarak görülmesi yanlıgısı. Oysa ki Brenner'ın belirttiği gibi "mali sermayenin ve neoliberalizmin yükselişi-krizi önemli ölçüde şiddetlendirmiş olsa bile-uluslararası iktisadi krizin sebebi değil, daha çok sonucu olarak görülmelidir. Uluslararası iktisadi krizin derin kökleri, sırasıyla, uluslararası imalatta aşırı kapasite ve aşırı üretimin sonucunda ortaya çıkan seküler (uzun vadeli) kârlılık krizinde bulunur." (Brenner, 1998:91).

Fakat burada asıl bizi ilgilendiren, uluslararası finans sermayesinin bu yükselişi ile birlikte oluşan yeni emperyalist zincirin ve onun kurumsallaşmış bağımlılıklarındaki bu yeni örgütlenmenin Türkiye içersinde nasıl açığa çıktığı; devlet, sosyal sınıflar ve hâkim sınıflar arası ilişkiye ne gibi bir etkide bulunduğu ve ülke içinde nasıl yeniden üretildiğidir. Unutulmaması gereken "emperyalist zincirin herhangi bir ülkenin dışında kalan ... verilerinin ancak ülkeye içselleştirildikleri, yani o ülkenin kendine özgü çelişkileri ile birleştikleri zaman tesir edebilecekleri gerçeğidir." (1981: 16). Burada bizim sorumuz sermayenin uluslararasılaşma sürecindeki çelişkilerin Türkiye'de hâkim sınıflar arasındaki ilişkide ifadesini nasıl bulduğudur. Bu sorulara cevap verebilmek için de Matmazel sıcak para⁴² hareketi ile Mösyö kaytan bıyıklı Türk devleti arasındaki ateşli aşkın ötesine geçerek, günümüzde sermaye fraksiyonları arasındaki içiçe geçmelere ve bütünleşmelere yoğunlaşmalıyız.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, kısa süreli sermaye hareketleri ya da uluslararası finans sermayesi muhasebe kayıtlarındaki rakamlardan fazla bir şey, daha doğrusu bir "şey" değil, dönüştürücü bir toplumsal iktidar ilişkisidir. Marx'ın belirttiği gibi sermaye ilişkisi kendisini taşıyanları da, gittiği yeri de kontrol eden bir toplumsal ilişkidir (Yıldızoğlu, 2001). Para sermaye, sermayenin kendi varoluşunda bulunan çelişkileri ve iktidar ilişkisini kendi varlığında cisimleştirir. Ercan'ın da belirttiği gibi özellikle kriz anlarında paraya ya da para sermayeye ulaşabilmek, sermayeler arası kontrol ilişkilerinin yeniden şekillenişinde önemli bir rol oynar (Ercan, 1998).⁴³

Bugün Türkiye'de uluslararası finans burjuvazisi ile konumlanmış bulunan yerel burjuvazinin çıkarları arasında özgül tarzda bir eklemlenme gerçekleşmiştir ve bu eklemlenme sıcak para hareketlerinin ardındaki uluslar arası finans sermayesinin nasıl bir iktidar ilişkisi olduğunu gözler önüne sermektedir. Fakat buna

geçmeden önce sermayenin 1980 sonrası yapısına ve yerel (*domestik*) burjuvazi olarak tanımlayacağımız burjuvazinin⁴⁴ 1980 sonrası biçimine kısaca da olsa değinmek gerekiyor. Sermayenin finans kapital olarak adlandıracağımız bu biçiminin hâkim biçim haline dönüşümü, Türkiye’de TÜSİAD’da örgütlü hâkim sermaye gruplarının son dönemlerde devlet aygıtlarındaki değişimleri neden desteklediği konusunun açılanmasında önemlidir.

Fuat Ercan Türkiye’de 1980 sonrası sermayenin yoğunlaşmasına ve merkezileşmesine dikkat çekmektedir. Bireysel sermaye gruplarının, holdingler biçiminde sermayenin toplam sosyal döngüsündeki farklı işlevleri, aşamaları (üretken ve para sermaye döngüleri) kendi içlerine çekmeye başladığını belirtmekte; sermayenin bu yükselen biçimini finans kapital olarak adlandırmaktadır. Ercan finans kapitali “banka sermayesinin endüstri sermayesi üzerindeki egemenliği anlamında değil, bireysel sermayelerin sermayenin toplam döngüsü içinde artan yoğunluk ve hızı kontrol edebilmesi anlamında” kullanmaktadır (Ercan, 1998: 48). Türkiye sermayesinin bu durumu, ele alacağımız özgül tarzda eklemleme ilişkisi açısından önemlidir.

1980 sonrası banka sahibi olarak iyice palazlanmaya başlayan Türk burjuvazisi “dışarı” ile karmaşık bağımlılık ilişkileri içerisine girmiştir. Fakat 1980 sonrası farklı bir biçime bürünen bu bağımlılık ilişkilerinde bir tanesinin farklı bir önemi vardır: iç borçlanma aracılığıyla açığa çıkan bağlanma ve çıkarların içiçe geçmesi.⁴⁵ Genel olarak bilindiği gibi 1980 sonrası sermaye üzerindeki vergilerdeki indirimler sonucu devletin iç borçlanma gereklilikleri artmış ve devletin ödediği faizler sermaye için önemli bir ekmek kapısı olmuştur.⁴⁶ Aslında Türkiye’deki durum Marx’ın kamusal borçlanmanın ilkel birikimdeki rolünü hatırlatmaktadır. Marx’ın *Kapital*’de belirttiği gibi:

Kamusal borçlanma ilkel birikimin en güçlü hallerinden birisini alır. Bir büyücü değneğinin dokunması gibi, kısır paraya üreme gücünü kazandırır ve onu sermayeye çevirir; ve bunu, sanayide ve hatta tefecilikte kullanıldığında bile kaçınılmaz olan zahmet ve tehlikelerle karşı karşıya bırakmaksızın yapar. (Marx, 1978:773).

Türkiye burjuvazisinin bu “ilkel birikim”deki özgün rolü nedir? Yeldan’ın da belirttiği gibi Türkiye’de ki “bankacılık sisteminin özgün işlevi, uluslararası arbitraja dayalı kısa vadeli dış finansmanı, yurt içinde kamu iç borçlanma senetlerinde değerlendirerek reel kazanç elde etmeye yönelmesi haline dönüştü” (Yel-

44 Türkiye’deki bu yerel burjuvazi çıkarları tamamen yabancı sermayelerinkine uydulanmış komprador burjuvaziden, ya da büyük yabancı sermaye ile çelişki içinde içinde olan, “yabancı sermaye karşısında gerçekten bağımsız olan ve etkin bir ulusal bağımsızlık için verilecek anti-emperyalist mücadelede yer alabilecek “ulusal” burjuvaziden farklıdır (1981:34). Aslında Türkiye’deki yerel burjuvazinin ihracata yönelen bir bölümünün çıkarlarının kendisi uluslararasılaşmakta ve kendisi uluslararası burjuvazi haline dönüşmektedir.

45 Yerel burjuvazi ile uluslararası sermaye arasındaki eklemleme sadece para sermayesi alanı ile sınırlı değildir. Türkiye’deki finans kapitalin üretim ayağının kendi iç sanayi temeli olmakla beraber, uluslararası sermaye ile sıkı bağımlılıkları vardır (yabancı sermayenin karmaşık sub-kontrakt ağına, teknolojik süreçlere, emek üretkenliğine, yabancı çokulusluların ayrıcalıklı kesimine vb.). Özellikle otomotiv sanayii bunun Türkiye’deki iyi bir örneğidir.

46 Kamu kesimi borç senetlerinin aktifler içindeki payı 1980’deki oranı olan % 15’ten 1999’da % 34’e çıkmış, kamu kesim borç senetlerinin GSMH’ye oranı % 4’ten % 30’a çıkmıştır (Türel, 2001).

47 Yeldan bankaların dışarıdan getirdikleri kredi miktarının birikimli olarak 209 milyar dolara vardığını belirtmiştir (Yeldan, 2002b)

48 Uluslararası finans sermayesi ile yerli finans kapital arasındaki içiçe geçme, çıkarların zincirlenmesi ilişkisi sadece para transferi ile sınırlı değildir. Karahanogulları 1985 itibarı ile 30'a yakın yabancı bankanın şube açarak ya da temsilcilikleri ile ya da yerli holdiglerle yeni bankalar kurmayı tercih ettiğinin altını çizmektedir. Örneğin Irving Trust Yaşar Holding'in Tütünbankına ortak olurken, Sabancı grubu BNP Akbank'ı Fransız BNP ve Dresdner ile birlikte kuracak (Karahanogulları, 2003). Bu tip birleşmeler sermayeler arası içiçe geçme ve bunun iktidar ilişkilerinin biçimlenişinde ifade bulduğu açısından oldukça önemlidir. Yine yabancıların faaliyetleri açısından bir diğer önemli nokta borsadaki varlıklarıdır. 1995 yılında yaklaşık 2 milyar dolar olan yabancı yatırımcıların saklama bakiyeleri 2000 yılı Mart ayı itibarı ile 13 milyar dolara yaklaşmış, yabancı portföy yatırımlarının dolaşımdaki hisse senedine oranı 1995 yılında %41'e, 1999 yılında ise %51'e ulaşmıştır. (Durmaz, 2000:41)

49 Sönmez 2001 yılında, firmaların faiz gelirleri satışlarının 8.7'sine ulaştığını, ve ancak bu şekilde firmaların satışlarının 1.3'ü oranında kârlılık sağlayabildiklerinin altını çizmektedir (Sönmez, 2002:91)

dan, 2001a:144).⁴⁷ Hazine 1995'ten bu yana, 2000 hariç olmak üzere, her sene tüm borç stoğunun yarısına kadar yeniden net olarak borçlanmaktadır (Yeldan, 2002b, 6) Bu noktada küçük bir veri aktarımı bu iç borç çevriminde yerel ve uluslararası aktörler arası ilişkiye dair bir ipucu verecektir. Boratav, 2000 yılının ilk on ayı içinde yabancı sermaye girişlerinin alt dökümüne göre toplamının % 82'sinin üç ana kalemden oluştuğunu belirtmektedir: hazinenin tahvil ihracı ile borçlandığı 5.7 milyar dolar, yerli bankaların yabancı bankalara kısa vadeli borçlarında gerçekleşen 3,6 milyar dolarlık artış (net ek borçlanma), ve 3.2 milyar dolarlık uzun vadeli borçlanma. Boratav, yabancı kökenli sıcak paranın ana ögesinin, Türkiye'li bankalara açılan kısa vadeli krediler olduğunu ve bu kaleminde yerli bankaların talebi sonucu şiştiğini belirtmektedir (Boratav, 2001: 209-213). İşte ağırlıklı olarak holdinglerin elinde bulunan bu bankalar dışarıdan getirdikleri bu parayı devlet iç borçlanma senetlerinde kullanmaktadırlar.⁴⁸ Aslında faiz sadece finans kapitalin birikim dayanağı değildir, Türkiye'nin 500 büyük firmasının üretimden zararını, faizle kapattığının altı çizilmektedir (Sönmez, 2002).⁴⁹

Bu bağlamda belirtilmelidir ki uluslararası finans sermayesine dayalı bu kısa vadeli sermaye hareketleri Türkiye'de içsel sermaye birikiminin sürdürülmesi açısından zorunlu hale dönüşmüş ve devlet borçlanması sermayeye kaynak aktarımının önemli bir aracı haline gelmiştir.⁵⁰ Sıcak para hareketlerine dayanan devlet borçlanması, vergilendirilmeyen burjuvaziye "almadan vermek" olarak da adlandırabileceğimiz aranan sihirli formülün ta kendisidir (Boratav, 1998). Burada söz konusu olan basitçe sermayeye kaynak aktarımı ve devletin sermaye birikimine naçizane katkısı değildir. Devlet borçlarına ödenen faizler sermaye birikiminin organik bir bileşkesidir. Devlet sermaye birikimine "dışarıdan" müdahale etmemekte, doğrudan onun oluşum sürecine katılmaktadır. Söz konusu olan devletin, ekonomide yeni varoluş biçimidir. Bu biçim gereğince devlet, sadece faizler aracılığıyla sermayenin yeniden üretim sürecine katılmakla kalmayacak, aynı zamanda özelleştirmeler aracılığıyla daha önceki dönem gereğince elinde tuttuğu sektörleri sermayenin değerlendirme sürecine açacak, ve kamu emekçilerini sıkı bir disipline tabi tutacaktır. Yani 1990 sonrası iyice keskinleşen devlet borçları ve bu borçların zorunlu sonucu olarak açığa çıkan düzenlemeler söz konusu olduğunda, söz konusu olan, basitçe sermayeye kaynak aktarımından

öte, sermaye birikimini artıracak ve sermayeyi içinde bulunduğu kriz durumundan çıkaracak üretim ilişkilerinin hâkim biçiminin gerçekleşmesi ve bu biçimin parçası olan, devletin ekonomideki yeni "rolü" nün hayata geçirilmesidir.⁵¹

Buradan kendi sorunumuza dönersek diyebiliriz ki uluslararası finans sermayesinin çıkarlarıyla yerel burjuvazinin çıkarları arasındaki eklemlenme, bu sermaye kesimlerinin yeniden üretimlerin içiçe geçerek zincirlenmesi sonucunda, uluslararası finans sermayesinin çıkarları doğrudan Türkiye'deki iktidar bloğu ve Türk burjuvazisi içinde temsil edilmekte ve misafirperver Türk devleti tarafından üstlenilmektedir. Bütün bu karmaşık ilişkiler, bağımlılıklar ve zincirlemeler aracılığıyla da metropol sermayeleri tarafından desteklenen üretim ilişkilerinin hâkim biçimi (finans sermayesinin hâkimiyeti, neoliberal ekonomi politikalarının 90 sonrası aldığı yönü ve çevre ülkelerde yeni bir bağımlılık biçiminin aşırı devlet borçlanması ve bunun finansmanında uluslararası finans sermayesine bağımlılığı karakteristik özelliklerini yansıtan), Türkiye içerisinde de yeniden üretilmektedir. Aslında üretim ilişkilerinin hâkim biçiminde meydana gelen dönüşümü, 1980'den beri meydana gelen tarihsel süreci göz ardı ederek, bir başına bu eklemlenme ilişkisine dayandırmak hatalı olacaktır. Bu eklemlenme ilişkisinin bu dönüşümü mümkün kılmasını sağlayan şey, 1980 öncesi Türkiye'de toplumsal üretim ilişkilerinin kriz içerisine girmesi, yani emek-sermaye ilişkisinin verili durumunun sürdürülemez hale gelmesinin bir sonucu olarak, 1980 sonrası bu ilişkide sınıflar arası güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılması ve sermaye birikiminde açığa çıkan krizi çözmeye yönelik girişimlerdir. Aslında bu eklemlenme ilişkisinin kendisini üretecek politikalar (Sermayeden alınan vergilerin düşürülerek devlet borçlanmasına gidilmesi) sermayenin kârlılık krizine bir yanıt, bir çözüm stratejisinin sonucu olarak hayata geçirilmiş ve üretim ilişkilerinin hâkim biçiminin dönüşümünde merkezi bir rol oynamıştır.⁵² Bu noktada Türkiye'de işçi sınıfı ve sermaye arasındaki ilişkinin yeniden yapılandırılmasının bu dönüşümü mümkün kılan koşulları yarattığını belirtmeliyiz

Burada altı çizilmesi gereken ve bizim için önemli olan bir diğer noktada bu yeni tip bağımlılığın devlet aygıtları arasındaki ilişkide ifadesini nasıl bulduğudur. Tsoukalas'ın Poulantzas'a referansla belirttiği gibi, ulus devletler gerekli mekanizmaları temin ederek egemen emperyalist sermayenin ulusal toplumsal oluşum içindeki gelişimini üstüne alır. Fakat bu ilişki bir dayat-

50 Yeldan da devlet bütçesinin finans piyasalarına kaynak transferini yeniden düzenlemenin bir aracı haline dönüştüğüne işaret etmektedir. Bkz Yeldan (2002b). Yine aynı konuya işaret eden bir başka yazı için bkz Karahanogulları (2003). Ödenen rakamların büyüklüğü bu aktarım konusunda fikir verici olabilir. Sönmez üçlü koalisyon döneminde, 3 yıl içinde ödenen faiz miktarının 101.4 milyar doları bulunduğunu belirtmektedir. (Sönmez, 2002:60)

51 Burada altını çizmek gerekiyor ki devlet ve sermaye birikimi arasındaki içsel bağın en açık bir biçimde açığa çıktığı bu dönem, aynı zamanda devletin ekonomideki bu varoluş biçimini kamufle etmeye çalışan, burjuva iktisatçılarınin ekonomiyi siyasetten ayırma bağirtılarının da en çok yükseldiği dönemdir.

52 1980 sonrası yaşanan krizi sermayenin kârlılık kriz üzerine temellendiren bir yaklaşım için bkz. Altıok (2002)

53 Bu noktada yine küçük bir ampirik veri Türkiye’de ki bazı sermaye çevrelerinin neden Merkez Bankasının bağımsızlığını savunduğunu ve istediğini ele verecektir. Boratav, 2000 yılında devlet iç borçlanmalarındaki ortalama faizin %36 olduğunu belirttiğinden sonra, yıllık %20 kur artışı hedefleri gerçekleştiği için, bu faizle devlete borç veren bankaların dolar cinsinden getirilerinin %13 olarak gerçekleştiğini belirtmekte ve eklemektedir “IMF güvencesine dayanan kur hedefleri risksiz görüldükçe ve bu (beklenen) getiri ile dövizle borçlanma maliyeti arasındaki fark pozitif oldukça bankalar dıştan borçlanıp hazineye borç vermeyi sürdürmüşlerdir” (Boratav, 2001:211). Fakat bunun için siyasi iktidarların bir biçimde para basma yetkisinin tırpanlanmasına ve “bağımsız” bir merkez bankasına ihtiyaç vardır.

madan ziyade iç ve dış aktörler arasındaki karmaşık bir eklemleme ilişkisinin ürünüdür (Tsoukalas, 2001:92). Bu eklemleme ilişkisi devlet aygıtları ve iktidar bloğu ilişkilerinin düzenlenmesinde de ifadesini bulur. Örneğin Yeldan’ın belirttiği gibi Merkez bankası bir yandan “özerk”, “ulusal”, para, faiz, ve döviz kur politikalarını uygulayamaz hale getirilerek, fiyat istikrarını sağlamakla ve ulusal mali piyasalarda yüksek reel getiri düzeyini sürdürmekle görevlendirildi (Yeldan, 2002). Peki bu dönüşümü ne gibi iktidar ilişkileri mümkün kılmaktadır? Finansal serbestleşmenin önemli bir ayağı olan Merkez Bankası’nın özerkleştirilmesi süreci, hem uluslararası finans burjuvazisi, hem hükümetteki partiler hem de hâkim sınıf ve fraksiyonları tarafından desteklenmektedir. Çünkü Peter Burnham’ın belirttiği gibi Merkez Bankası’nın özerkleştirilmesi ekonomi yönetiminin siyasetten arındırılması sürecinde ve devletin uyguladığı enflasyon karşıtı sıkı para politikalarına yönelecek tepkileri dışsallaştırma işlevinde önemli bir görev üstlenmektedir (Burnham, 1999:2001). Enflasyon karşıtı politikalar doğası itibari ile sınıf mücadelesini keskinleştiren politikalar ve Merkez Bankası’nın özerkleştirildiği bir yapıda sınıf mücadelesinin baskısı, bu özerkliğin bankayı ve ekonomi yönetimini siyasi bir müdahaleye karşı koruduğu savının ardına saklanılarak savuşturulur. Aslında enflasyon karşıtı politikaların uygulanma sürecinde “otomatik pilot” a geçmek, sadece ekonomik krizi çözmek için değil, daha da önemlisi ekonomik politika oluşturma sürecini sözde siyasetten “arındırmak” ve devleti siyasal olarak bu süreçten azat ederken varolan süreçteki rolünü kamufle etmenin ve bu yolla devletin siyasal krizini de çözmenin bir yoludur (Burnham, Bonefeld ve Brown, 1995). Fakat Burnham’ın belirttiği gibi, bu ekonomiyi siyasetten arındırma sürecinin kendisi son derece siyasal bir süreçtir (Burnham,2002). Böylece Türkiye’de Merkez Bankası’nın özerkleştirilmesi enflasyonu engelleyerek kendi çıkarının kollanmasını sağladığı için uluslararası finans sermayesi tarafından, yukarıda açıkladığımız nedenden dolayı hükümetteki partiler tarafından ve bu özerkleşme değerminin dönmesini sağlayacak parayı getirdiği için TÜSİAD’da örgütlü sermaye kesimleri tarafından desteklenmektedir.⁵³

Bugünkü kriz anında ekonomi yönetiminin devlet aygıtları arasında nasıl paylaştırıldığı ve iktidarın bu aygıtlarda nasıl şekillendiği açısından bir diğer önemli aygıt Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu’dur (BDDK). BDDK’ya bugün bankaları kurtarma ve sermayeler arası ilişkileri yeniden düzenleme görevi verilmiş

tır. BDDK bir yandan kamu bankalarının özelleştirilmesine yönelik düzenlemeler yaparken diğer yandan mali yapısı güçlü olmayan özel bankaları Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devretmektedir. Kurumun karar organında burjuvazi doğrudan temsil edilmekte, 7 kişiden oluşan karar organında 1 aday doğrudan Türkiye Bankalar Birliği'nden atanmaktadır. BDDK'nın özerkliği o derecedir ki kendi içerisinde hâkim durumda bulunan finans burjuvazisi dışında kimseye hesap verme zorunluluğu yok gibi görünmektedir. 2002 yılında Mali Sektöre Olan Borçların Yeniden Yapılandırılması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile bütün üst kurullar için yürütmenin kendi içinde üç kişilik komisyondan oluşan bir denetim sistemi geliştirilmiş, "kurulların parlamentoya hesap verme zorunluluklarını sağlamaktan çok uzak olan bu kanun ile siyasal sorumlulukları olmayan üst kurulların hesap verme zorunlulukları da ortadan kaldırılmıştır" (Kubalı, 2002: 23). BDDK sayesinde 17 Şubat 2001'de 79 olan banka sayısı 2002 sonunda 55'e gerilemiş ve _ oranında azalmıştır (Sönmez, 2003: 66). Bütün bu süreçte BDDK 12,6 milyar dolarlık hortumlamaya karşın sadece 1,5 milyar dolarlık tahsilat yapabirmiştir. (2003:77). Tasfiye edildiğinde hortumlanan paraya karşın çok küçük bir kısmı elde edilen bankaların fonda tutulduğunda da içi doldurulmakta, bu batık bankaların varlıkları özel ellerde dururken yükümlülükleri kamulaştırılmaktadır (Türel, 2001:32). BDDK sermaye fraksiyonlarının kontrol ve tahakküm ilişkilerinin bugünkü düğüm noktasıdır. Sadece sermayenin zararlarını toplumsallaştıran bir şey değil; aynı zamanda sermayenin kriz anında düşman kardeşiyle kavgasına mahal vermeksizin malına el koymasını sağlayan, her gece içine koyduğu her şeyi paraya dönüştürecek bir küp hayaliyle uyuyan finans burjuvazisinin düşlerini süsleyen, modern bir bina halini almış ve içi banka kurtarma yetkisi ile donatılmış küpüdür. Ama bazen Pandoranın kutusundan finans burjuvazisi için de kötü şeyler çıkabilir; çünkü bu küpün içi de, bu küpten ne çıkacağı da sınıf mücadeleleri içinde ve sınıf mücadeleleri tarafından belirlenmektedir.

1990 Sonrası Türkiye'de Devlet Aygıtındaki ve Devlet ve Sosyal Sınıflar İlişkisindeki Kimi Değişimler Üzerine Saptamalar ve Otoriter Devletçilik

Son olarak Türkiye'de devlet ve sosyal sınıflar ilişkisinin ve devlet biçiminin geleceği üzerine önemli ipuçları verebileceği gerekçesiyle Poulantzas'ın Otoriter Devletçilik⁵⁴ üzerine olan gö-

54 Burada ele alınan Otoriter Devletçilik Türkiye'deki otoriter devlet geleneğini vurgulayan güçlü devlet tezi ile karıştırılmamalıdır. Bu tez Türkiye de devletin tarihsel süreç içinde edindiği farklı biçimlere karşı oldukça duyarsızdır ve dümdüz bir mantıkla tüm Türkiye tarihinde devlete aynı gözlükle bakar. Bu konuda bu sayıdaki Demet Dinler'in yazısına bakılabilir. Bkz. Dinler (2003).

rüşlerine değineceğim. Türkiye’de devlet aygıtındaki ve devlet ve sosyal sınıflar ilişkisindeki son dönemlerde açığa çıkan değişimleri ele alırken, devletin biçimi üzerine yeniden düşünmemizi gerektirebilecek bu son dönem gelişmeleri ile Poulantzas’ın tariflediği Otoriter Devletçilik biçimi arasındaki bazı benzerliklerin altını çizeceğim.

Poulantzas’a göre, Otoriter Devletçilik kapitalizmin güncel aşamasına denk düşen yeni demokratik bir burjuva cumhuriyet biçimini temsil etmektedir ve müdahaleci devletin bir versiyonudur (Poulantzas, 1978: 209). Bu devlet biçimi kapitalizmin güncel aşamasını saran uzun dönemli ekonomik krize eşlik eden siyasal krizin keskinleşmesine ve özgül niteliğini varolan devlet kurumlarında bulan, çelişkilerin yoğunlaştığı bir konjoktüre denk düşmektedir (Poulantzas, 1978:206; Jessop, 1984:98). Fakat Otoriter devletçiliğin olağandışı devlet biçiminin bir versiyonu olan faşizm ile karıştırılmaması gerekmektedir. Poulantzas Otoriter devletçilik analizini sınıflar arası güç ilişkilerinin değişen doğası üzerine temellendirmektedir. Bu bağlamda, hâkim sınıflar ve kesimleri ile bu sınıfların hâkimiyet altındaki sınıflar ile olan ilişkisine odaklanmakta ve şu saptamaları yapmaktadır: Öncelikle hâkimiyet altındaki sınıflar arasında bir önceki dönemde büyüme ve sosyal refah üzerine kurulmuş olan konsensüs, ekonomik kriz, enflasyon ve artan işsizlikten dolayı çözülmektedir. Aynı zamanda, burjuvazi ve geleneksel ve yeni küçük burjuvazi arasındaki ittifak da sorgulanmaktadır. Fakat Poulantzas’a göre asıl önemli olan hâkim sınıflar arası çelişkilerin keskinleşmesinin güncel aşamanın sürekli bir özelliğine dönüşmesidir (Poulantzas, 1978:211-212). İktidar bloğu çelişkilerin yoğunlaşması ve burjuva hegemonyasının gizli fakat sürekli istikrarsızlığı bu döneme damgasını vurmaktadır. Bunun sonucu olarak da iktidar bloğunun birliğinin sağlanması ve sınıf hegemonyasının yeniden üretilmesine yönelik devlet müdahalesi giderek artmaktadır (1978: 212).

Poulantzas için Otoriter Devletçiliğin başlıca dört temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, Yasamadan yürütmeye güç devridir. Bu, normların belirlenmesi ve kuralların uygulanması gücünün yürütme ve devlet idaresine geçtiğine işaret etmektedir. Devlet bürokrasisi gittikçe devlet politikalarını biçimlenmesinde sadece temel yer değil, aynı zamanda temel aktör haline de dönüşmektedir. Bu yönetim sorumluluğunun parlamentodan yürütmenin zirvesine geçişi, aynı zamanda yürütmenin zirvesinin idarenin en üst tabakası üzerindeki artan politik kontrolüne ve

parlamentonunda devlet idaresi üzerindeki yetkisinin kesilmesi ne yol açar (1978:218,222,224). Bu süreç içerisinde, devlet idaresi iktidar bloğu ve popüler sınıflar arasındaki istikrarsız uzlaşma dengesinin blok içerisinde açık kılındığı merkeze dönüşmektedir. Otoriter Devletçiliğin ikinci özelliği ise hukuk devletinde bir geri çekilmedir. Üçüncüsü ise siyasi partilerin işlevsel öneminin azalmasıdır. İktidar bloğu ve iktidardaki partiler arasındaki temsil bağı zayıflamaktadır. Oysa Poulantzas'a, göre bu bağ iktidar bloğunun bazı fraksiyonları arasında özel ittifakların meydana getirilmesinde ya da bu fraksiyonlarla hâkimiyet altındaki sınıflar arasında ittifak ya da uzlaşma sağlanması açısından önemlidir. Otoriter Devletçilik döneminde partiler politikaların açıklığa kavuşturulduğu ve sınıflar arası uzlaşma ve ittifakların işler hale getirildiği merkezler olmaktan çıkmaktadırlar. Bu partiler artık yürütme kararlarının hayata geçirilmesinde bir volan kayışına dönüşmekte ve iktidar bloğu içi çelişkilerin ele alındığı yerler olmaktan çıkmaktadırlar (229-30). Son olarak da Otoriter Devletçilik, devletin formel kurumsal yapısını dikey ve yatay kesen paralel iktidar ağlarının yükselişi ile nitelenmektedir.

Poulantzas'ın yukarıda aktardığımız çerçevesi Türkiye'de devlet biçiminin geleceği üzerine önemli ipuçları içermektedir. Biz öncelikle hâkim sınıflar ve hâkimiyet altındaki sınıflar arası güç ilişkilerinin durumu özelindeki benzerliklerin altını çizerek ve Otoriter bir devlet biçiminin krizi çözmek için bir proje olarak hali hazırda ihtimaller arasında olduğunu belirteceğiz⁵⁵. Öncelikle 1980'lerde uygulanmaya başlanan ve toplumsal sonuçlarını 90'larda daha net olarak gördüğümüz neoliberal politikalar Türkiye'de kazananlar ve kaybedenler arasındaki hattı oldukça keskinleştirmiştir⁵⁶. Bu politikaların etkileri bölüşüm alanında da gözlemlenebilir. 1989'a kadar düşme trendinde olan reel ücretler ve tarımsal ticaret hadleri, 1989'da neoliberalizmin hali hazırdaki bölüşüm politikaları 1989 bahar eylemleri ile açığa çıkan sınıf mücadelesi dolayısıyla sürdürülemez hale gelince yükseltilmiş; fakat 1993'ten sonra reel ücretler tekrar düşme trendine girmiştir. Nitekim, reel ücretlerin, 1993'ten 97'ye %27 oranında düştüğü hesaplanmaktadır⁵⁷ (Köse ve Yeldan, 1997). Hattın kaybedenler tarafında kamu emekçileri, işçiler ve küçük köylüler vardır. Boratav'ın belirttiği gibi yine tüm emekçi sınıfların kaderi birlikte seyretmekte, köylü-işçi karşıtlığı ya da işçi-memur karşıtlığı değil, kader birliği emekçi grupları bağlamaktadır (Boratav, 1994). Kazanan kesim ise açıktır: Dış finansman ve finansal

55 Hatırlanacak olursa, teknokratlar hükümeti şeklinde bir ara rejim ya da başkanlık sistemi Türkiye'deki istikrarsızlığa çözüm olarak defalarca dile getirildi.

56 Yeni sağ politikaların emekçiler üzerine etkileri için bkz. Topal (2002).

57 Yeldan devletin gelir dağılımının parametrelerin, bölüşümün emek lehine yönelmeye başladığı her noktada sermaye lehine çevirecek parametreleri yaratmasından dolayı düzenleyici devlet olarak adlandırılması gerektiğini belirtmektedir (Yeldan, 2001b:19).

58 Merkez sağ ve merkez sol partilerde meydana gelen parçalanma için bkz. Tosun (1999).

59 Bkz. Dönmez (2002).

serbestleşmenin yükselişi, finansal sektör sahiplerinin, ihracat sektörünün, özel finans kreditorlerinin ve yatırımcılarının, finansal araçların ve çokuluslu finansal kurumların elini kuvvetlendirmiş (Haggard ve Maxfield, 1996) ve Türkiye’deki finans kapitali baş aktör durumuna yükseltmiştir. Sermayenin diğer kesimlerini de kazanan kesimlerinin yanına yerleştirebiliriz.

Kısaca sözünü ettiğimiz bu bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenişi (bu dönüşümün sadece bölüşüm ilişkileri ile sınırlı kaldığını sanmak hatalıdır), Türkiye’de siyasal partiler ile onlara destek veren toplumsal sınıf ve kesimleri arasındaki kurumsallaşan bağları yerinden oynattı. Sonuç olarak, bu da her seçim de farklı bir siyasal partinin yükseldiği bir durumla bizi karşı karşıya bıraktı.⁵⁸ Burada altı çizilmesi gereken nokta Ataay’ın da belirttiği gibi bütün bu kaymanın üstü örtük bir neoliberalizm karşıtlığı temelinde gerçekleştiğidir (Ataay, 2002). Neoliberalizmin Türkiye’de siyaseti siyazetsizleştirdiği ve siyasal partileri birbirine benzeştirdiğinin altı birçok kez çizildi. (Yeldan ve Sakallıoğlu,2000). Fakat bugün karşı karşıya olduğumuz Poulantzas’ın belirttiği gibi siyasal partilerin burjuvazinin hegemonyasını oluşturmada manevra alanının daralması ve işlevsizleşmeye başlamalarıdır. Türkiye’de partiler artık neoliberal ekonomi politikalarının hayata geçirilmesinde bir volan kayışına dönüşmektedirler. Siyasal partiler arasındaki bu tıkanma hâkimiyet altındaki sınıflar üzerinde hegemonya krizinin ön aşaması olarak görülebilecek “sürdürülebilir hegemonya krizinin” bir ön işaretidir ve burjuva hegemonyasının gizli fakat sürekli istikrarsızlığını açığa vurmaktadır. Bu süreçte, Savran burjuvazinin politik güçlerinin aşırı bir bölünme ve atomizasyon içinde olduğunun altını çizmektedir.(Savran, 2001)

Bununla birlikte vurgulanması gereken bir diğer nokta ekonomi yönetiminde devlet aygıtlarının ne tam içinde ne de tam dışında olan paralel iktidar ağlarının ekonomi yönetiminde yükselmeye başlamasıdır. Bunun en açık göstergelerinden biri üst kurulların yükselişidir. Sayıştay denetimi ile Devlet İhale Yasası’nın dışında bırakılan bu kurulların özerk değil özel kamu tüzel kişiliğine bile sahip olduğu iddia edilmiştir⁵⁹. Aslında bu kurullar iktidar bloğunun farklı fraksiyonlarının devlet içinde ele geçirdiği, ayrılmış merkezler ve güç kaleleridirler. Burjuvazi bu kurullar içinde doğrudan temsil edilmektedir. Örneğin Şeker Kurulunu oluşturan 7 kişiden biri sakkaroz kökenli şeker üreten fabrikalardan, biri de nişasta kökenli şeker üreten fabrikalardandır (Günaydın, 2002). Bu kurulların açığa çıkışı ve merkez Bankasının

“bağımsızlaşması” ekonomi yönetiminde otoriterleşme eğilimini açığa vurmaktadır.

Son olarak belirtmek gerekiyor ki, Türkiye bütün bu yukarıda anlatılan değişimleri ciddi bir kriz süreci içinde yaşamaktadır. Bu kriz süreci ile birlikte uygulanmaya başlanan Yapısal Uyum ve İstikrar Programı, Türkiye’de toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden yapılanmasında özel olarak da siyasal biçimin yeniden yapılanmasında önemli sonuçlara yol açacak gibi görünmekte. Kriz Sungur Savran’ın da belirttiği gibi sınıf mücadelesinin alanıdır (Savran, 1994: 18) ve krizden çıkarak toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden yapılandırılması, bazı çelişkilerin bastırılmasına, bazı çelişkilerin üstünün örtülmesine, bazı çelişkilerin keskinleşmesine ve yeni çelişkilerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bugün hâkim sınıflar arasındaki medya grupları arasında ifadesini bulan çatışma bunun basit bir örneğidir.⁶⁰ Bu süreçte burjuvazi içinde şu çelişkilerin keskinleşeceği düşünülebilir: i) uluslararası sermaye ile bağlantısı olan ve olmayan gruplar arasında; ii) Banka sahibi olan, finans kapital aşamasına yükselen ve varolan yapının sürdürülmesinde çıkarı olan sermaye kesimi ile olmayan ve küçük ölçekli, süreç içinde yok olma tehlikesi karşısındaki sermaye kesimi arasında; iii) son dönem bireysel sermayeler arası çatışmalardan da gözlenebileceği gibi, süreç içinde okkanın altına gidecek gibi görülen finans kapitalin belirli bir grubuyla, programın ve yeniden yapılanmanın arkasındakiler arasında. Böyle bir saptama için erken olsa dahi Mustafa Sönmez borçları IMF ve ABD’ye yakın kalarak çevirmek isteyen TÜSİAD ile konsolidasyona yakın duran TOBB ve müttelikleri arasında bir gerilimin doğmakta olduğunu altını çizmekte. Sönmez, bir tarafta “küçük ve orta sermayeyi temsil eden TOBB ve ihracatçıların temsilcisi TİM, hatta MÜSİAD, öte tarafta ise büyük örgütlerin şahı TÜSİAD’ın” bulunduğunu belirtmektedir (Sönmez, 2003a). Devlet borçlarının çevriminin nasıl sağlanacağı üzerine yürütülen çatışma, devletin bir stratejik alan olarak, burjuvazinin farklı fraksiyonlarının farklı taktiklerinin mücadelesine nasıl konu olduğunun iyi bir örneğidir. Fakat bütün bu vurguladığımız çelişkiler, bizi çelişkilerin ampirik çoğulluğu düşüncesine götürmemelidir.

Kriz süreci iktidar bloğuna destek veren küçük köylülük ve küçük burjuvazinin var olan durumunu da etkileyecektir.⁶¹ Çünkü bu yeniden yapılanma süreci tarım kesiminde mülkiyet ilişkilerinin yeniden dönüşümünü hedeflemekte ve küçük burjuvazinin devlet içindeki kazanılmış haklarını törpülemektedir. Peki

60 Sönmez son dönemde bankası kapanan ya da el değiştiren ve krizde zayıflayan sermaye grupları ile IMF reformlarını sahiplenen, oyunun dışına düşenlerin ya da mallarına el koyulan malların göz dikenler arasındaki saflaşmaya dikkat çekiyor. Bu kampın bir yanında Doğan Medya Grubu ve onlarla ortak hareket eden İş Bankası, Koç Grubu, Sabancı Grubu ve TÜSİAD’a hâkim olan diğer gruplar diğer yanda temelde Karamehmet, Toprak, Dinç Bilgin’i himaye eden Turgay Ciner ve Star grubunun yer aldığını belirtmekte. (Sönmez, 2003b: 24-25).

61 Buradan küçük köylülük ve küçük burjuvazinin yekpare bir blok olarak iktidar bloğuna desteklediği sonucuna varılmamalıdır. 1980 sonrası hükümette olan sağ partiler (ANAP ve DYP) toplumsal taban olarak küçük köylülüğün ağırlıklı olduğu coğrafyadan önemli bir destek aldılar. Özellikle küçük köylülüğün, burjuvazinin hegemonyası altına alınması ve destekleyici sınıf olarak örgütlenmesi Türkiye gibi bir “köylü kalesi”nde özel olarak önemlidir. Bu desteğin sağlanmasında her zaman önemli olmuş olan küçük köylülüğe yönelik maddi tavizlerden artık vazgeçilmektedir.

bütün bu süreçte “burjuvazinin mezar kazıcıları”na ne olacaktır? Şimdilik işçi sınıfının küllerinden doğduğuna dair bir işaret yok.

Ama unutmamak gerekiyor ki kriz ve yeniden yapılanma süreci doğası gereği açık uçlu bir süreçtir. Ekonomik krizler doğrudan siyasi krizlere yol açmasalar da, siyasetin dönüşümünde önemli köşe taşlarıdır ve sınıf mücadelesini koşullandırdıkları ve siyasi krizin doğuşunda rol oynadıkları derece önemlidirler (Jessop, 1984: 90). Akıldan çıkarılmaması gereken bir diğer nokta da şudur: Marx’ın belirttiği gibi iktisadi kriz anları sermayenin “kardeş katli” dönemidir; ama ekonomik kriz anları politik kriz anı ile örtüştüğünde, sermayenin ve onun bağlaştığı diğer sınıf ve kesimler için, bir bütün olarak işçi sınıfı karşısında kardeşlik bağlarının farkına varma çanları çalar. Kriz bütün toplumsal sınıflar arasındaki “farklılık içindeki birliği” açığa çıkarır. İşte o an geldiğinde, sermayenin üzerine gözü gibi titrediği sözde ekonomi ve siyaset ayrımı ya da burjuva demokrasisinin herkesi eşit olarak temsil ettiği gibi iyi zaman dostları zarifçe kapının dışına çıkarılırlar ve içeriye bütün ihtişam ve kuvvetiyle sadece tüm toplumsal kesimleri kendi köklerinden ve bağlarından koparmakla kalmayan, aynı zamanda teker teker her toplumsal sınıfa ait oldukları yerleri de gösteren “sermayenin demir yumruğu” davet edilir. Marx’ın belirttiği gibi “Zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir. Zor, kendisi, bir ekonomik güçtür” (Marx, 1978: 770). Ve, “tarihsel gerçek odur ki borç krizleri, özellikle de devletlerin borç krizleri, her zaman siyasi olarak çözülmüştür (Arın, 1997: 50).

Sonuç

Bu yazıda Poulantzas’ın devletin ne sınıf mücadelesinin üzerinde duran bir özne ne de basitçe sınıfların aracı olan bir nesne olmadığı, bir ilişki, sınıflararası mücadelenin bir şekillenmesi olduğunun altı çizildi. Aynı zamanda sermaye hareketinin de, bir şey, bir muhasebe kaydı değil, gittiği yeri dönüştüren bir toplumsal iktidar ilişkisi olduğunun altı çizildi. Bu iki vurgudan hareketle teorik bölümde ve Türkiye’de devlet ve sınıfların ilişkisine dair şu vurgular ön plana çıkarılmaya çalışıldı:

1-) Devletin kendisi kendi mantığına sahip bir özne ya da hâkim sınıfın basitçe aracı olan bir nesne değildir. Devlet sınıflar arası iktidar ilişkisinin bir biçimlenmesidir.

2-) Sermaye hareketlerinin kendisi de (doğrudan yabancı yatırım ya da kısa süreli sermaye hareketi biçiminde) dönüştürücü

bir toplumsal ilişkidir. Bu toplumsal ilişki siyasal ifadesini aynı zamanda misafir ülkenin iktidar bloğu içinde de (ya doğrudan ya da yerel sermaye ile arasındaki eklemleme vasıtası ile) bulur.

Buradan hareketle de yazının Türkiye üzerine olan kısmında ise bu yazının sınırları dahilinde aşağıdaki vurgularda bulunuldu. Fakat belirtmek gerekiyor ki, bu vurguların her birinin bu yazının sınırları dışında da geliştirilmeye ve ele alınmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Bu nedenle temel ipuçlarını verdiğimiz bu çerçevenin geliştirilmesi gereken kısımlarını da belirteceğiz. Türkiye'de devlet ve sosyal sınıflar ilişkisinin analizinde üzerine gidilmesi gereken temel noktaların şunlar oluşunu düşünüyoruz:

1-) Türkiye'de uluslararası finans sermayesi ile yerel finans kapital arasında özgül bir eklemleme gerçekleşmiştir.

2-) Bu eklemleme ifadesini hem Türkiye'deki iktidar bloğunun yapılanması içinde hem de hâkim sınıflar arası çelişkide bulunmaktadır. Uluslararası sermayenin çıkarları doğrudan iktidar bloğu içinde ve Türk sermayesi içinde temsil edilmektedir. Bu noktada bu temsil ilişkisinin somut mekanizmalarının daha fazla mercek altına yatırılması ve TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD gibi sermaye çevrelerinin ele aldığımız kesimler ile ilişkilerinin araştırılması ve bu kuruluşlarda örgütlenen sermaye çevrelerinin uluslararası finans sermayesi ile ilişkilerinin daha detaylı bir biçimde ortaya konması gerekmektedir

3-) Bu özgül bağlanma aracılığıyla ve IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşlar dolayısıyla, üretim ilişkilerinin hâkim biçimi Türkiye'de üretilmekte ve yerleştirilmektedir. Yine bu noktada bu kuruluşların bu hâkim biçimin yapısal uyum ve istikrar programları aracılığıyla nasıl yerleştirdiğinin daha fazla açılması gerekmektedir.

4-) Bu yeniden yapılanma ve kriz süresi aynı zamanda toplumsal üretim ilişkilerinin ve onun bir vechesi olan siyasalın biçiminin yeniden yapılanması sürecidir. Siyasalın biçiminin yeniden yapılanması doğrultusunda devlet aygıtları arası ilişkiler de yeniden düzenlenmektedir. Ekonomi yönetiminde izole edilmiş, paralel iktidar ağları (üst kurullar) öne çıkmaktadır. Bu noktada da yukarıda ele aldığımız çerçevede açığa çıkan kurumsal değişikliklerin işleyiş tarzının mercek altına alınması gerekmektedir.

5-) Özellikle ekonomi yönetiminde ifadesini bulan bir otoriterleşme eğilimi⁶² açığa çıkmaktadır. Kriz sürecinde hâkim ve hâkimiyet altındaki sınıflar arası ilişkilerin de içinde bulunduğu ve yönünü tam olarak şimdiden kestirmemizin mümkün olmadığı,

62 Bu otoriterleşme eğiliminin sadece ekonomi yönetimi ile sınırlı kaldığını belirtmek eksik olacaktır. Yüretmenin karar alma anında daha da öne çıkması, ya da son dönemdeki haphane uygulamaları bizim burada ele almadığımız otoriterleşme eğilimlerinin önemli ayaklarıdır. Poulantzas da bu konuyu es geçmemekte ve "Yeni baskı, salt "simgesel" olmayan ve özgürlüklerin sınırlandırılması, elektronik fişleme, bireylerin haklarının zayıflaması, bundan böyle organik bir biçimde birbirlerine bağlı olan polis ve yargı aygıtlarının yeniden kurulması, fiziksel güce dayalı ve titiz bir denetim gibi değişik biçimler altına ortaya çıkan apaçık bir şiddete başvurmakta" demektedir (Poulantzas, 1979:43).

63 Ama altı çizilerek belirtilmelidir ki siyasalın alacağı biçim konusunda elimizdeki veriler, bize eğilimler konusunda sadece ipuçları sağlarlar. Çünkü siyasalın alacağı biçim toplumsal üretim ilişkilerinin içinde bulunduğu tarihsel koşullar tarafından koşullandırılmış sınıf mücadelesine ve siyasalın o anki biçimine sıkı sıkıya bağlıdır. Yazarın Poulantzas'ın 1970 sonları kapitalist devletin merkez ülkelerde almakta olduğu biçime dair öngörülerini Türkiye'ye yamamak gibi bir derdi yoktur.

ifadesini siyasal partiler ve seçmen tabanları ilişkisinde bulan gelişimle bir arada düşünüldüğünde Otoriter bir devlet biçimi Türkiye'de siyasalın ileride alacağı biçim hususunda ihtimaller arasına girmektedir. Bu noktada son dönem devlet aygıtındaki ve devlet ve sosyal sınıflar arasındaki gelişmelerle Poulantzas'ın son eserinde oluşmakta olduğunu tespit ettiği, Otoriter Devletçilik'e yol açan gelişmeler arasındaki kimi benzerlikler dikkat çekicidir.⁶³

Son olarak, altının çizilmesi gereken bir nokta daha var. Bugün Türkiye'de devlet, sermaye birikimindeki özgül rolünden (bu rolün aldığı özgül biçimden) dolayı, toplumsal üretim ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde belki de merkezi olarak görülebilecek bir konumdadır. Bu, sermaye çevreleri için hem iyi hem de kötüdür. Bir yandan devletin ekonomideki ve sermayenin yeniden üretilmesindeki bu varoluş biçimi, sermaye birikiminin sürdürülmesi ve derinde yatan kâr oranlarını düşüşü krizinin çözülmesi açısından oldukça önemlidir. Diğer taraftan ise, devletin bu rolünün kendisi siyasal ve iktisadi krizin yoğunlaşmasının önemli bir nedeni haline gelmiştir. Devletin sermaye birikiminde bu rolü, bugün Türkiye'de yeniden yapılanma sürecinde yoğunlaşan çelişkinin bir bütün olarak sermaye ve emek arasında değil de, bu yeniden yapılanma doğrultusunda önemli adımlar atan hükümet ve ona oy veren toplumsal kesimler arasındaki bir çelişki gibi yaşanmasında önemli bir role sahiptir. Fakat, yine tam da açıkladığımız bu konumdan dolayıdır ki devlet, çelişkilerin bir yoğunlaşma alanıdır.

Yukarıda ele aldığımız eklemleme bir nevi Türkiye'deki toplumsal sınıflar üzerinden ve içinden atılmış bir Gordion düğümüdür. Düğümün bir tarafında uluslararası finans sermayesi, öte tarafında Türkiye'deki finans kapital var. Türkiye'de sürdürülemez duruma gelen iç borçları göz önüne aldıktan sonra, sormak gerekir: Bu gordion düğümü böyle bir ağırlığa dayanır mı? Elbette dayanmaz. Daha şimdiden düğümü bir o yana bir bu yana çeken "öküzler" azalan yem oranından dolayı homurdanmaya başladılar. Ve onlar biliyorlar ki, İskenderin kılıcı bu gordion düğümünü artık çekilemez hale geldiğinde ve çekmek de bir fayda getirmediği anda kesecek. Evet bu düğüm kesilecek ama yine de sormak gerekir: İskenderin kılıcı düğümü keserken kimin boynuna inecek?■

Kaynakça

- Althusser, L. (1969) *For Marx*, Penguin Press, London
- Altıok, M. (2002) "Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları : Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz", *Praksis* 5
- Anderson, P. (1982) *Batıda Sol Düşünce*, çev. B. Aksoy, İstanbul : Birikim
- Arın, T. (1997) "Türkiye'de ve Dünya'da Borçluluk ve Borç Krizi", *İktisat*, Ocak.
- Atay, F. (2002) "Türkiye'de Neo-liberalizm ve Parlamento Siyasetin Krizi", *Praksis*, 5
- Bieler, A. ve A. D. Morton (2001) "Globalization, the State and Resistance: A 'Critical Economy' Engagement with Open Marxism", *Paper presented at the 26th annual conference of the British International Studies Association*, Edinburgh, 17-19 December.
- Bonefeld, W., A. Brown ve P. Burnham (1995) *A Major Crisis? The Politics of Economic Policy in Britain in the 1990's*, Aldershot: Dartmouth.
- Boratav, K. (1994) "Devleti Küçültme Süreci Avanta Mekanizmasına Dönüştü", *İktisat*, Ocak.
- Boratav, K. (2001) "2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", *Mülkiye*, Cilt 25, 230
- Boratav, K. (1998) "2000'e Doğru Türkiye'de Popülizm" *Mürekkap*, 10-11
- Brenner, R. (1998) "Dünya Kapitalizminin Yaklaşan Krizi: Neo-liberalizmden Buhrana mı?", (çev) Pınar Berdirhanoglu, *Birikim*
- Burnham, P. (1999) "States, Markets and Labour: International Political Economy and Marxian Methodologies", *Paper presented to the Workshop on Historical Materialism and Globalisation*, University of Warwick, 15-17 April.
- Burnham, P. (2000) "Globalization, Depoliticization and Modern Economic Management", Bonefeld, W. ve Psychopedis, L. (der.), *The Politics of Change: Globalization, Ideology and Critique*, Palgrave
- Burnham (1990) *The Political Economy of Post-war Reconstruction*, London, Macmillan
- Carnoy, M. (1984), *The State and Political Theory*, Princeton.
- Cizre-Sakallıoğlu, Ü. ve E. Yeldan (2000) "Politics, Society and Financial Liberalization, Turkey in the 1990's", *Development and Change*, 31.
- Clarke, S. (1991) "Marxism, Sociology and Poulantzas's Theory of State", Clarke, S. (der.), *The State Debate*, New York: St Martin's.
- Cox, R. (1987) *Production, Power and the World Order*, New York: Columbia University.
- Çelik, S.K. (2001) "Tarihsel Materyalizmi Yeniden Düşünmek: Açık Marksizm, İlişkisel Yaklaşım ve Praksis", *Praksis*, 1
- Çoban, A. (2002) "Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar", *Praksis*, 7
- Dönmez, Z. (2002) Üst Kurullar, *Kamu Yönetimi Dünyası*, 10.
- Durmaz, N. (2000) Yabancı Kurumsal Yatırımcıların İMKB'deki Rolü, *İktisat Dergisi*, 400
- Ercan, F. (2000) "Kapitalizm-Küreselleşme ve Kalkınma Tartışmaları Açısından Devlet: Eleştirel Önermeler-1", *İktisat*, Ağustos
- Ercan, F.(2000) "Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler: Homojenleşme ve Farklılaşma/Güç ve Eşitsizlik İlişkileri Üzerine", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, Bağlam
- Ercan, F. (1998) "Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Değişen Sermaye İç Biçenler", *İktisat*, 378.
- Ercan, F. (2002) Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi, *Praksis*, 5.
- Gerstein, I. (1992) "Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm Kuramları", Ersoy, M. (der.) *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, Ankara: V.
- Gill, S.(1993) "Neo-Liberalism and the Shift Towards a US-centred Transnational Hegemony", Overbeek, H. (der.), *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neo-Liberalism in the 1980's*, London ve New York: Routledge.
- Günaydın, G. (2002) "Tarım Sektöründe Kurullar", *Kamu Yönetimi Dünyası*, 10.
- Haggard, S. ve R. Maxfield (1996) "The Political Economy of Internationalization in the Developing World", *International Organization*, 50 (1).
- Hirst, P. G. Thompson (2000) *Küreselleşme Sorguluyor*, Ankara, Dost
- Holloway, J. ve S. Picciotto (1978) "Introduction Towards a Materialist Theory of the State",
- Holloway, J. ve S. Picciotto (der.), *State and Capital: A Marxist Debate*, Edward Arnold.
- Holloway, J. ve S. Picciotto (1991) "Capital, Crises and the State", Simon Clarke (der), *The State Debate*, New York, St. Martin Press
- Jessop B. (2001) "Küreselleşme ve Ulus Devlet, çev. Efkân Ala-Ahmet Altıparmak, *Türkiye Günlüğü*, 64
- Jessop, B. (1985) *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, London: Macmillan.
- Jessop, B.(1997) "Capitalism and its Future: Remarks on Regulation, Government and Governance", *Review of International Political Economy*, 4 (3): 561-581
- Karahanoğulları, Y. (2003) "Türkiye'de Devletin Mali Krizleri", *Praksis*, 9
- Köse, A. H. ve E. Yeldan (1998) "Dış Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", *Toplum ve Bilim*, 77.
- Kubalı, D. (2002) "Bankacılık Düzenleme ve Denetle-

- me Kurumu”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, 10.
- Marx, K. (1978) *Kapital* cilt 1., çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- McMichael. P. ve D. Myhre (1991) “Global Regulation vs. the Nation State: Agro-Food Systems and the New Politics of Capital”, *Capital and Class*, 43: 83-105.
- Miliband R. (1977) “Poulantzas ve Kapitalist Devlet”, Belge, M. (der.) *Kapitalist Devlet Sorunu*, çev. Y. Berkman İstanbul: Birikim.
- Palan R. (2000) “Recasting Political Authority: Globalization and the State”, Randall D. Germain (der.), *Globalization and Its Critics, Perspectives form Political Economy*, Mcmillan
- Panitch, L. (1994) “Globalisation and the State”, Miliband, R. ve L. Panitch (der.), *The Socialist Register*, London :The Merlin.
- Panitch, L. (1999) “Değişen Bir Dünyada Devlet: Küresel Kapitalizmi Sosyal Demokratikleştirmek mi?”, *İktisat*, 392-393: 37-43.
- Panitch, L. Peter Gowan ve Martin Shaw (2002) “Devlet, Küreselleşme ve Yeni Emperyalizm”, çev. Suat Ertüzün, *Mürekkap*, 19
- Panitch, L., (2000) “The New Imperial State “, *New Left Review*.
- Poulantzas N. (1979) *Classes in Contemporary Capitalism*, London: Verso.
- Poulantzas, N. (1976) *Political Power and Social Classes*, London: Verso
- Poulantzas, N. (1974) “Sosyal Sınıflar”, çev. M. Ekmeksiz, *Yeni Adımlar*, 19-20.
- Poulantzas, N. (1977) “Kapitalist Devlet: Miliband ve Laclau’ya Cevap”, Belge, M. ve A. Aksoy (der.), *Kapitalist Devlet Sorunu*, çev. Y. Berkman, İstanbul : Birikim.
- Poulantzas, N. (1978) *State, Power, and Socialism*, London: Verso.
- Poluantzas, N. (1979) “Partilerin Bunalımı”, çev. Ahmet İnel, *Birikim*, 56-57
- Poulantzas, N. (1980) *Faşizm ve Diktatörlük*, çev Ahmet İnel, Belge
- Poulantzas, N. (1981) *Portekiz, İspanya ve Yunanistan’da Geçiş Süreci*, çev. B. Yılmaz, Belge
- Poulantzas, N. (1990) “Demokratik Bir Sosyalizme Doğru”, çev. Hüseyin Kamil Yıldırım, Birikim, 9
- Savran, S. (1994) “Türkiye Kapitalizminin Krizi”, *Sınıf Bilinci*, 15.
- Savran, S. (2001) “20. Yüzyıl Türkiye’sinde Sınıf Mücadeleri ve Devlet”, *Toplum ve Hekim*, 16(6)
- Schumpeter, J. (1974) *Democracy, Socialism and Capitalism*, London: Unwin University Books,
- Sönmez, M. (2003a) “Patronların Cephesinde Borç Çatlağı”, www.ntvmsnbc.com, indirilme tarihi 07/04/2003
- Sönmez, M. (2003b) *Filler ve Çimenler*, İstanbul: İletişim.
- Sönmez, M. (2002) *100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma*, Ankara:İletişim
- Şengül T. (2000) “Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Statejilerin Bir Eleştirisi” E. Ahmet Tonak (der), *Küreselleşme*, Ankara:İmge,
- Tilly, C. (?) Avrupa’da Devrimler 1492-1992, çev. Özden Arıkan, Yeni Binyıl
- Topal, A. (2002) “Küreselleşme Sürecinde Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, *Praksis*, 7.
- Tosun, T. (1999) *Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Solda Parçalanma*, İstanbul: Boyut.
- Tsoukalas, K. (2001) “Küreselleşme ve İcra Komitesi: Çağdaş Kapitalist Devlet Üzerine Düşünceler”, *Mürekkap*, 17: 84-97.
- Türel O. (2001) *Emek Politikaları Sempozyumu*, Ankara: TMMOB.
- Weiss, L. (1997) “Globalisation and the Myth of the Powerless State”, *New Left Review*.
- Wood, E.M. (1990) “Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation States”, *Monthly Review*, 51 (3), 1-12.
- Wood, E.M. (1995) *Democracy Against Capitalism*, Cambridge: Cambridge University.
- Wood, E.M. (1992) *Sınıftan Kaçış*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Akış.
- Yalman, G. (1997 “Bourgeoisie and the State: Changing Forms of Interest Representation within the Context of Economic Crises and Structural Adjustment: Turkey during the 1980s”, Basılmamış Doktora Tezi, Manchester, Manchester School of Social Sciences (Development Studies),
- Yalman, G. (2002) “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?”, *Praksis* 5
- Yeldan, E. (2001a) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim.
- Yeldan, E. (2001b) *Emek Politikaları Sempozyumu*, Ankara: TMMOB
- Yeldan, E. (2002a) “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, *Praksis* 7
- Yeldan, E. (2002b) “İstikrar, kimin için? Kriz idaresi üzerine değerlendirmeler, www. bagimsizsosyalbilimciler.org
- Yıldız, A. (2002) *Kapitalist Devleti Anlamak*, İstanbul: Aykırı.
- Yıldızoğlu, E. (2001) *Geleceğe Dönüş, Tabipler Odası Dergisi*, Temmuz.